

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

Állt 37 évet

Werbőczy István budapesti szobra

Amikor 1842-ben ifj. Palugyay Imre megjelentette az első magyar nyelvű Werbőczy-életrajzot, kiadója, Ivanics Zsigmond azzal indokolta a mű publikálását, hogy „[a]ddig is, míg a’ hálásb utókor, nemzetünk’ rég elporhadt jeles fiainak, az idők’ viharival daczoló, tartós emlékeket emelni valahára fölébredend [...] a’ már emlékek után sovárgó korszellemtől buzdítva, megkísértők mi is, a’ szerző ural, magyar hazánk’ Triboniusának, Werbőczy Istvánnak, a’ Hármastörvénykönyv’ nem csak nálunk hallatlan érdemű, de a’ külföld’ íróitól is tiszteleltre méltatott szerzőjének [...] emlékezetét [...] elhunytá’ harmadik századát ünneplőleg megújítani”.¹ A magyar történelem nagy alakjainak emlékét akkor még valóban nem őrizték szobrok, s így a rendi korszak tekintélyes jogtudósának, Werbőczynek sem volt emlékműve.

Pedig a magyarországi nemesi társadalom számára Werbőczy óriási tekintéllyel bírt. Fő műve, a *Tripartitum*, mely a jogszokásokat, és ezáltal a nemesi jogokat összegző munkaként a tételes törvényeknél is jobban rányomta bélyegét a rendi korszakra, minden tanultabb nemes számára ismert volt, s a hazai jogi oktatásban is központi helyet foglalt el. Werbőczy ismertsége tehát általánosnak volt mondható, és elismertségét sem nagyon kezdték ki a rendi világon kívülről érkező jozefinista szellemű vagy osztrák centralista támadások, bírálatok.² Sőt sokakban csak megerősítették a jogtudós személyének és a magyar rendi önállóságnak a szoros kapcsolatát, s ezért kifejezetten védelmére keltek „Werbőczynek, mint Hazánk polgári, és tudományos Történeteiben egy jeles Tünetnyek, [...] sokaktól, és sokakban, méltatlan vádolt buzgó Kereszténynek – hajdani Magyar gyökeres nemzetségből eredett Fajzatnak, – Romai Pápához, ’s több külső Fejedelmekhez küldetett Királyi Követnek – Hazánk legfőbb méltóságaira emeltetett Nagy Úrnak – az ügyefogyottak Gyámolának, Pártfogójának – és [...] világ szerte nevezetes – mindenünnen Könyvek ajánlásival tiszteltetett, – ’s nálunk akkoron szerfelett ritka világi Tudósnak”.³

Jóllehet a reformkor nagyjai közül Széchenyi kifejezetten élesen támadta Werbőczyt – főleg a modern gazdasági élet kialakulását megnehezítő jogrendet –, Eöt-

1 *Ifj. Palugyay Imre*: Werbőczy István’ rövid életrajza. Ivanics, Buda, 1842.

2 Ezek rövid összegzésére: Werbőczy és a magyar magánjog. Szászy István egyetemi tanár előadása a jog- és államtud. kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén. Klny. Kolozsvár, 1941. 3–4.

3 *Jfankovich Miklós*: Werbőczy Istvánnak bizonysított halála, ’s temetése eltörli Praynak, ’s Gustermannak – állításait. Tudományos Gyűjtemény 10. (1829) 4. Vö.: *Soós István*: Diplomatika és politika (Horvát István kiadatlan Werbőczy-könyvének története). Levéltári Közlemények 59. (1988) 81–110.

vös József vagy különösen Petőfi Sándor pedig másként értelmezték a Dózsa-féle parasztfelkelést, mint a nemesi történelemszemlélet általában, Werbőczy személyes tekintélyét ezek a bírások sem kezdték ki. Noha az 1848-as átalakulás a rendi korszaknak véget vetett, Werbőczyről mint jogtudósról ezt követően is pozitívan vélekedett a szakma. Egy 1850-es írásában például Wenczel Gusztáv, a 19. század második felének jeles jogtudósa is kiemelkedő jelentőségűnek tartotta Werbőczy munkásságát: „hazánk’ jogügyeiben a’ XVI. század’ kezdetén igen kitűnő szerepet vitt, miért is a’ hazai jogtudomány’ legragyogóbb csillagának méltán tartatik”.⁴ Az 1848-as átalakulás, az 1849 után berendezkedő Habsburg önkényuralom, illetve az 1867-től kiépülő dualista államszerkezet már kevéssé támaszkodott a *Tripartitum*ban összegzett jogrendre, hiszen a modern viszonyok között ez már nem is nagyon volt lehetséges.⁵ Ugyanakkor nem csupán tudománytörténeti szempontból értékelték nagyra a Hármaskönyvet, hanem arra is rámutattak, hogy Werbőczy monumentális munkája a három részre szakadás korában segítette fenntartani az ország és a nemzet egységének tudatát. A régi magyar törvényeket a millennium korában magyar fordításban kiadó nagy sorozat, a *Corpus Juris Hungarici* első darabjaként is éppen ezért jelent meg a *Tripartitum*-fordítás.⁶ A szabadelvű párti jogász, Csiky Kálmán egy népszerű munkájában egyenesen így fogalmazott: Werbőczy „mint jogtudós legalább megmentett nemzete számára az özönvízből egy szigetet, mely a szétszakgatott magyarságnak egységét képviselte; melyen állott és századokon át tovább épülhetett a magyar jog szentélye”.⁷ Ugyanezt a gondolatot népszerűsítette az ellenzéki író, Benedek Elek is, amikor a nagy magyarok életrajzi gyűjteményébe a 16. századi jogtudósról is belevette: a Hármaskönyv „ha részekre is darabolódott az ország, ha idegen királyok alá került is, legalább a jogegységet megőrizte, fenntartotta, [...] az állami önállóságot, a magyar alkotmányt védő magyarságnak mindég erős fegyvere vala”.⁸ Vagyis Werbőczy művét, a rendi nemzet bibliáját a magyar állami önállóság, sőt, némileg anakronisztikusan a nemzeti eszme fenntartójaként is ünnepelte a századvég magyar jogászai és nem jogászai értelmisége. Ezt a gondolatot fejtette ki és vitte tovább a korszak befolyásos irodalomtörténésze, Beöthy Zsolt, amikor nem csupán a magyar önállóság fenntartásának nélkülözhetetlen eszközeként tekintett a *Tripartitum*ra,⁹ ha-

4 *Wenczel Gusztáv*: Werbőczy István’ velencei követsége. 1519. Marino Sanuto’ eredeti följegyzéseiből. Eisenfels és Emich ny., Pest, 1850. 4.

5 *Medvigy Gábor*: Werbőczy és tripartituma. Klny. Kecskemét, 1934. 5–6.

6 *Werbőczy István* Hármaskönyve. Ford., bev., utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Jegyz. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1897. (Magyar törvénytár 1000–1895).

7 *Csiky Kálmán*: Werbőczy István és hármaskönyve. Franklin, Bp., 1899. 13.

8 *Benedek Elek*: Nagy magyarok élete. Athenaeum, Bp., 1906. 46–47.

9 „A szent korona birtokjogi tana, és a nemesség egységének (*una eademque nobilitas*), közös szabadságának nagy elve lelkes kifejezést nyertek benne, valamint a királyi kegyúri jog formulázásával az ország önállóbb egyházi helyzete is.” „Nagy érdeme a Hármaskönyvnek, hogy a jog hazánkban magyar maradt, idegen, különösen a római jog, soha ki nem szorította, és hogy ő tette lehetségessé a magyar jog tudományos művelését. A nemzeti életnek és irodalomnak egyik fontos, szépirodalmunk után talán legnagyobb ága tehát Werbőczynek köszöni későbbi virágzását.” *Beöthy Zsolt*: A magyar irodalom története. I. A legrégebbi időktől Kisfaludy Károly fellépteig. 3. jav., bőv. kiad. Athenaeum, Bp., 1906. 266–267. (Az első kiadás még 1895 végén jelent meg.)

nem Werbőczy politikusi működését is magasztalta: „annak a politikának volt előharcosa, melynek már fél század óta túlnyomóan a magyar köznemesség volt híve, és amely nem a nyugattal való szövetségben, hanem magában a nemzetben kereste az ország erejét, s eredményt a köznemesség befolyásának, szemben az arisztokráciával, a magyar politikai életben túlsúlyra emelésétől várt”.¹⁰ A királyi hatalommal, illetve aktuálisan a Habsburgokkal szemben a magyar nemzetet erősíteni kívánó gondolatok tökéletesen beleillettek a millennium magyar nemzeti optimizmusába, és a Werbőczyről írt dicsérő sorok a korabeli politikai törekvésekhez szolgáltatottak (anakronisztikus) történeti érveket, hiszen már Werbőczy is „[a] nemzeti királyság eszméjét szolgálta”.¹¹

A századforduló magyar nacionalizmusa számára tehát Werbőczy nem csupán egy jogtörténeti szempontból érdekes, rég elhunyt tudós volt, hanem az akkoriban népszerű magyar nemzeti törekvések számára is történeti előképet jelentett. Mindezek után nem tűnik meglepőnek, miért is kapott a késő középkori jogtudós szobrot a modern világvárossá fejlődő Budapesten. A Werbőczy emlékére emelt alkotás felállításának és eltávolításának története mindamellet jól példázza, hogyan viszonyult a magyar múlthoz két, gyökeresen eltérő korszak; mennyire másképp látta Werbőczy történeti szerepét és jelentőségét a századforduló építkező, historizáló nacionalizmusa, mint az egész világot felforgató baloldali éra 1945 után.

Ferenc József ajándéka¹²

1897-ben II. Vilmos német császár meglátogatta Ferenc Józsefet. A magyar miniszterelnök elérte, hogy az uralkodó – a szokásos Bécs helyett – ezúttal Budapesten fogadja szövetségését. Ez már önmagában sikernek számított, hiszen a magyarok régi vágya volt annak elismertetése, hogy a kettős monarchia két egyenrangú fővárossal rendelkezik, és Budapest épp olyan fő- és székvárosa Ferenc Józsefnek, mint Bécs.¹³

II. Vilmos azután belopta magát a magyarok szívébe. A kötelezőt meghaladó érdeklődést mutatott a gyorsan fejlődő magyar főváros iránt – így például a hivatalos programot megszakítva ellátogatott a nemrégiben megnyílt exkluzív Park Klubba –, és megnyilatkozásaiban elismerését fejezte ki a magyar nemzet múltja és jelene

¹⁰ Uo. 264.

¹¹ Uo. 267.

¹² A kérdésre összefoglalóan: *Iván Bertényi d. J.*: Zehn Denkmäler, ein Herrscher und eine Nation. Ein Ausgleichsversuch zwischen der dynastischen Loyalität und den ungarischen nationalen Emotionen. In: Jahrtausendwende 2000. Hrsg. Ferenc Glatz. Europa Institut Budapest, Bp., 2001. (Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest 12.) 246–255.

¹³ Ahogy a '48-as függetlenségi lap, a *Magyarország* vezércikke fogalmazott: „Demonstrálása ez annak, hogy a Habsburg-monarchiában az erőviszonyok újabb alakulása Magyarországnak juttatta a döntő szerepet s ma már semmiféle mesterkedéssel nem lehet fenntartani annak az igazságnak az érvényesülését, hogy a Habsburgok hatalmának súlypontját nem Bécsben, hanem Budapesten kell keresni.” II. Vilmos. Magyarország 1897. szept. 21. 1. Vö.: Hármasszövetség – békeszövetség. Alkotmány 1897. szept. 21. 1–2.

iránt. A tiszteletére adott fogadáson mondott pohárköszöntője pedig óriási visszhangot váltott ki. A német császár a Ferenc Józsefhez intézett udvarias szavak mellett hangsúlyozta a magyarok hagyományos királyhűségét, és kijelentette, hogy a németek rokonszenvvel figyelik a lovagias és hazafias magyar nép történelmét, hiszen soha nem vonakodtak önfeláldozóan védelmezni a kereszténységet, mint például a szigetvári hős Zrínyi Miklós. Csodálatának adott hangot a magyarok művészi érzékről tanúskodó ezredéves ünnepségekkel kapcsolatban is, külön kiemelve a Vaskapu megnyitását, mely Magyarországot egyenrangú kultúrnéppé emelte. II. Vilmos magyarul fejezte be szónoklatát: Éljen a király!¹⁴ A német császár szavait a lapok általában szó szerint közölték, és napokon át elemezték. Mindenki örült a dicséret szavaknak, amelyek Magyarország megnövekedett jelentőségének szóltak.¹⁵

A német uralkodó népszerűsége olyan hatalmassá dagadt, hogy a lendületes pohárköszöntőt a rá jellemző szürke és sablonos szöveggel megválaszoló Ferenc József alakja kezdett kínosan háttérbe szorulni. Bánffy Dezső miniszterelnök ezért jónak látta, ha Ferenc József valamilyen ügyesen megválasztott lépéssel ellensúlyozni tudja ezt a nem kívánt hatást. Egy álmatlanul eltöltött éjszakába¹⁶ került a megoldás, de megszületett. Mivel Vilmos – állítólag – egyedül azt kifogásolta a magyar fővárosban, hogy túl kevés a köztéri szobor,¹⁷ Bánffy Dezső rávette királyát, hogy saját költségére tíz szobrot ajándékozzon Budapestnek, amelyek a magyar történelem nagy alakjait ábrázolják.

Az 1897. szeptember 25-i legfelső kéziratban Ferenc József „a nemzeti élet különböző területein” kitűnt alakok közül „a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyadi János és Zrínyi Miklós, a haza és kereszténység hős bajnokait, Pálffy János gróf, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király névtelen jegyzőjét, Verböczy István, Magyarország nagyhírű jogtudósát, és annak népszerű lantosát, Tinódi Sebestyént” ábrázoló szobrok elkészítését rendelte el.¹⁸

A király ajándéka ma már nehezen érthető, óriási lelkesedést váltott ki. Szinte minden jelentősebb településen díszkivilágítást rendeltek el, a megyék és városok hódoló feliratban mondtak köszönetet.¹⁹ A máskülönben a '48-as párt tömegbázisának számító egyetemisták fáklyásmenetet szerveztek az uralkodó tiszteletére.

14 A pohárköszöntők. Alkotmány 1897. szept. 22. 2–3. (A német eredetit is közölték.)

15 Árpád fiai. Magyarország 1897. szept. 23. 1–2. Ezen túl persze mindenki saját szája íze szerint értelmezte Vilmos beszédét. A klerikálisok a vallásos uralkodót látták a császárban, a '48-as ellenzéki *Magyarország* pedig a császár szavait a nemzetiségek ellen fordította: miután a pohárköszöntő a magyar nemzetet egyenrangú kultúrnépnek minősítette, ezt most már az erdélyi szászoknak is el kell ismerni.

16 *Dárday Sándor*: Emlékbeszéd báró Bánffy Dezsőről. [Bp., 1911.] 6–7.

17 *Liber Endre*: Budapest szobrai és emléktáblái. Bp., 1934. 223–224.

18 A királyi kéziratot minden szeptember 26-i lap szó szerint közölte.

19 A Miniszterelnökség 1897-es mutatókönyvében összesen 84 köszönő felirat van bejegyezve, de ezek közül sok egyszerre több település köszönetét tartalmazza.

Természetesen a képviselőház is megköszönte a királyi ajándékot. A Szabadelvű Párt elnöke, Podmaniczky Frigyes báró válaszfelirati javaslatot nyújtott be.²⁰ Ebben hangsúlyozta, hogy „erős a király és nemzet, midőn törekvéseiben össze van olvadva”, és kifejezte meggyőződését, hogy „csak az az ország és nemzet számíthat hosszú fennmaradásra, mely kegyelettel tekint vissza őseire, és a mely megszívleli ama nagy tanulságokat, melyeket a múlt küzdelmei dicsősége és hanyatlása egyaránt feltárnak előtte”.²¹

Az egyes pártok mind siettek csatlakozni a felirathoz, de természetesen a hódoló szónoklatokba saját politikai álláspontjaikat is igyekeztek belefoglalni. Ezek a szövegek arra is rámutattak, mi okozta a királyi nagylelkűség különösen pozitív fogadtatását: a pártok szónokai mind a magyar nemzet gazdag történelmi múltjának és kulturális teljesítményének elismerését látták a királyi adomány hátterében, és különösen nagy örömet okozott az a vélekedés, hogy Ferenc József maga is csatlakozik a magyar nemzet kiválóságának tisztelői közé, belátva, hogy a magyar történelem kiemelkedő figurái olyan értékekért küzdöttek (akár a Habsburg-dinasztia ellenében is), melyeket a kor embere csak elismeréssel említhet.²² A képviselőház végül egyhangúlag elfogadta a köszönő feliratot és az ülés „Éljen a király!” felkiáltásokkal zárult.²³

A tíz szobor politikai üzenete

A századfordulón Magyarországon nagyon sok emlékmű készült.²⁴ Ez a 19. századi modern nacionalizmusok természetes velejárójának tekinthető, hiszen a nemzetállamiság megszilárdítása érdekében a jogi egységesülést érzelmi kohézióknak is kellett követnie. A lakosság nemzeti öntudatának kialakítása vagy erősítése szem-

20 Szövege persze a miniszterelnökségen készült. 15981/1897-es iratcsomó. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL), Miniszterelnökségi Levéltár K 26 460 – 1899.

21 Az 1896. évi XI. hó 23-ra hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló (= KN). 1896. X. Pesti Könyvnyomda, Bp., 1898. 1897. okt. 1. 11.

22 A kormánypárt szónoka, Hegedüs Sándor szerint a király és a nemzet között most ismét bebizonyosodó egység további sikerekhez vezethet. KN 1896. X. 1897. okt. 1. 12–13. A függetlenségek a királyi tettet a dinasztia és a nemzet közti bizalmatlanság végleges megszűnéséért ünnepelték, remélve, hogy a gesztust a magyar nemzet további kívánságainak teljesítése követi majd. (Hála a királynak! Magyarország 1897. szept. 26. 1–2.) A '67-es ellenzéki Apponyi Albert gróf szerint aki a nemzetért küzdött, az a mostanra nemzetivé vált dinasztia erejét növelte. KN 1896. X. 1897. okt. 1. 13–14. A másik függetlenségi pártármalat nevében felszólaló Holló Lajos arra figyelmeztetett, hogy csak akkor lesz tekintélye a magyar nemzetnek, ha a dinasztia is segít érvényre juttatni a magyar nemzeti szellemet. KN 1896. X. 1897. okt. 4. 14–15. A katolikus néppárt pedig Gellért és Pázmány szerepléséből azt olvasta ki, hogy a hívő katolikus király a keresztény Magyarország eszméjét támogatja a liberalizmussal szemben. (A király a nemzetnek. Alkotmány 1897. szept. 26. 1–2.)

23 KN 1896. X. 1897. okt. 4. 16.

24 Az 1900-ban meglévő 60 budapesti emlékmű 1918-ra mintegy 110-re gyarapodott. *Pótó János*: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Osiris, Bp., 2003. 22. Ehhez hozzátehetjük, hogy a növekedés országos léptékben még nagyobb volt, hiszen a vidéki települések inkább csak a századforduló tájától kapcsolódtak be az emlékművek létesítésének folyamatába.

pontjából a történelem különösen népszerű területnek számított, mert az aktuális állami és nemzeti keret történeti előzményének tekintett korábbi ország sorsfordító pillanatai, dicsőséges vagy bukásukban is felemelő történeti eseményei alkalmasnak tűntek a lakosság érzelmi elköteleződésének és kollektív nemzeti identitásának kialakítására. Miközben a tömegek irányában a munka dandárját az államilag ellenőrzött közoktatás végezte, amit a modern tömegsajtó is támogathatott, addig a városias térben alkalom nyílt egyéb, kevésbé direkt eszközök alkalmazására is. Amikor történelmi személyekről neveztek el közintézményeket és közterületeket, vagy a nemzeti múlt jelentős alakjainak emlékműveket állítottak, egyúttal a városi köztér eszmei ellenőrzésére is sor került, hiszen az éppen uralmon lévő elitcsoportok felfogásának megfelelő múltértelmezést propagáltak ezek az emlékeztető jelek.

Igaz, a Monarchia Magyarországa ebből a szempontból is visszatükrözte a politikai és szellemi élet kettősségeit. Míg a fennálló dualista rend gondolatiságához közel álló alkotások természetesen előnyt élveztek, a hatalom, különösen helyi szinteken, eltúrta más, akár ezzel a koncepcióval ellentétes nézetek terjedését is, így például a századfordulón gombamód szaporodtak el az ország magyarlakta településein a különböző méretű és színvonalú Kossuth-szobrok. Így a pártpolitika törésvonalai visszaköszöntek az emlékeztetőpolitika területén is, és bár a történetpolitikai akciók legfőbb feladata a nemzeti kohézió lett volna, az emlékművek egy konfliktusokkal, belső harcokkal teli nemzet múltbeli megosztottságára is rámutattak.

A szoborállítási láznak a fent említettek mellett további okai is voltak. A polgárosuló ország ezen a téren is igyekezett behozni lemaradását a nyugati nagyvárosokkal szemben.²⁵ A modern európai nagyvárosok 19. század végi arculatához a különböző emlékművek hozzátartoztak, így az ország és az egyes városok vezetői a kulturáltság és fejlettség bizonyítáiként is láttatták egy-egy szobormű elkészülését. Másfelől a nemzeti hősök szobrai egyúttal a szoborállítók emlékét is megőrzik – hangsúlyozta például a korszak egyik legfontosabb véleményformálója, az újságíró Rákosi Jenő.²⁶ Az avatóünnepségen elhangzott beszédek, a lokális közösség apraja-nagyja jelenlétében lezajló ünnepélyes leleplezés arra is alkalmas adott a közösség vezetőinek, hogy a szavazókért dolgozó, a nép kulturális felemelkedéséért szorgosan munkálkodó, tehát elismerésre és támogatásra érdemes politikusokként sütkérezzenek a népszerűség fényében, s az emelkedett hangulatú ünnepség résztvevőitől később szavazatokat zsebeljenek be.

Persze a legfontosabb az volt, hogy a szobrokkal politikai üzeneteket lehetett közvetíteni.²⁷ A megörökített személy kiválasztása, ábrázolásának módja mind a magyar múlt egy-egy értelmezése volt, s egyúttal politikai állásfoglalás is. A művészi megformáltságtól elvárt pozitív fogadtatás, az esztétikailag megnyerő műalkotás kiváltotta érzelmi azonosulás a munka eszmei, politikai üzenetének el-

25 Kovács Dénes: A szabadságharc szobra. Vasárnapi Ujság 1891. márc. 15. 165.

26 Sajó Aladár: A Vörösmarty-szobor. A budapesti Vörösmarty-szobor története. A szoborbizottság, Bp., 1908. 25.

27 Mazányi Judit: Emlékművek a századfordulón. In: Lélek és forma. Magyar művészet 1896–1914. A katalógust összeállította és a kiállítást rendezte Éri Gyöngyi–O. Jobbágyi Zsuzsa. MNG, Bp., 1986. 31.

fogadását is maga után vonja majd, remélték. A piedesztálra emelt, a magyarság kiválóságának egyik fő bizonyítékaként ünnepeelt történelem átpolitizált és aktualizált formában az emlékműszobrászat révén kikerült az utcákra, terekre. Aki nem olvasott újságokat és könyveket, az is nap mint nap találkozhatott a magyar történelem iskolás tanulmányai során megismert hőseivel. Az egyszerű járókelőkre is hatni tudtak a művelt körök politikai és történelmi vitái ebben a vizuális formában.

Természetesen a tíz szobor felállításánál is ez volt a legfőbb cél. Ezért volt lényeges, hogy a magyar történelem melyik tíz alakját választják ki: melyik múlt-koncepcióba illenek bele, melyik politikai irányzat hőseiből lesz példa. Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk meg az ábrázolt személyeket, azt tapasztaljuk, hogy a miniszterelnök – mert őt és azonosíthatatlan tanácsadóit kell sejtenuünk a névsor összeállítójaként – ügyesen egyensúlyozott a korszakban alapvető közjogi törésvonal fölött. A magyar függetlenségi hagyományoknak kedves hősök mellett az udvarhű műtszemlélet is megtalálta a maga jelképeit. A Habsburgok ellen harcoló Bocskai és Bethlen Gábor képviselték az egyik véglelet – jellemző, hogy a legfelső kézirat az ő esetükben nem tartalmazott minősítést, csak a semleges „erdélyi fejedelmek” kitélt. A császárhű alakok közé elsősorban a Rákóczi ellen eredménnyel harcoló Pálffy Jánost sorolhatjuk, de a Habsburg királyért életét adó törökellenes hős Zrínyi is régtől kedvelt figurája volt a Habsburg-történelemszemléletnek.²⁸ A királyi adományozást a függetlenségi érzelmű közvélemény is nagyra értékelte, s csak itt-ott hallatszottak elégedetlenkedő hangok a névsorral kapcsolatban. Egyesek kifogásolták, hogy éppen a legnagyobb történelmi alakok, Árpád, Szent István, Szent László, Nagy Lajos és Mátyás hiányoznak. Ugyanakkor a – minden bizonnyal takarékoságból szereplő – „kisebb méretű” jelző megnyugtatta a kritikusokat: „históriánk mindenekfölött kiemelkedő alakjairól” nem is volna illendő kisebb szobrokat készíteni, így belenyugodtak a névsorba.²⁹ Sőt a többség egyenesen egyfajta áttörést, a Habsburgok magyarosodása felé tett fordulatot remélt az uralkodói gesztustól. A magyar nemzeti érzelmekkel szemben eddig meglehetősen közömbösen viselkedő dinasztia most ugyanis látványos gesztust tett, azt a ténytet pedig, hogy Ferenc József Bocskai és Bethlen Gábor emlékére is szobrot adományozott, úgy értelmezték, hogy a király „megbocsátott” az ősei ellen lázadóknak. A Fadrusz János nyilatkozatából kiolvasható öröm is ennek szólt: végre mindenféle óvatosság nélkül lehet szobrot készíteni a magyar történelem nagyjairól!³⁰ Logikusan következhetett volna ebből a folytatás: ha a király „elismeri”, hogy a 17. századi „magyar nemzeti szabadsághősök” nem voltak lázadók, akkor hamarosan bekövetkezik ez a későbbi korok „lázadóival”, Rákóczival, sőt talán majd Kossuth-

28 Már a 19. század elején felmerült a neve, pl. a közös birodalmi identitást szorgalmazó Joseph Hormayr bárónál. Erre: *Galavics Géza: A Zrínyi kirohanása-téma története*. In: *Művészet Magyarországon 1780–1830. Katalógus*. I. Szerk. Szabó Júlia–Széphelyi F. György. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, [Bp., 1980.] 61–66. és *Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. Művészettörténeti Értesítő* 1983. 4. sz. 187–188.

29 Hála a királynak! Magyarország 1897. szept. 26. 1–2. Az idézett szavak Stróbl Alajosnak a lap 3. oldalán olvasható nyilatkozatában szerepeltek.

30 Magyarország 1897. szept. 26. 3.

tal kapcsolatban is. Ám a remények csak lassan és részlegesen váltak valóra. Bár Thököly, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc és a kuruc vezérek hamvainak hazahozatalára 1904-ben Tisza István gróf miniszterelnök rá tudta venni az uralkodót, s a kuruc bujdosókat 1906 őszén ünnepélyes formában újratemették Kassán, illetve Késmárkon, a legaktuálisabb és legfontosabb kérdésben, Kossuth Lajos hivatalos udvari megítélésében soha nem következett be a remélt áttörés. Ezt azonban 1897 őszenek lelkes napjaiban még nem lehetett tudni.³¹

Ha megfigyeljük a király ajándékát követő lelkesedés különböző rétegeit, megállapíthatjuk, hogy elsősorban az váltott ki örömet, hogy maga Ferenc József vált a Habsburg-hű és a kurucos történelemszemlélet közötti közeledés aktív igelőjévé. Sőt bőkezű gesztusát többen az egykor az uralkodó elődei ellen harcoló erdélyi fejedelmeknek szóló „történelmi igazságtételként” értelmezték. Ugyanakkor érdemes arra is felfigyelnünk, hogy nem csupán a két protestáns, Habsburg-ellenes történelmi figura aktuális jelentősége volt nagy, hanem a program együttesen is kirajzolt egyfajta üzenetet. Ha hihetünk annak a mendemondának, hogy II. Vilmos valóban hiányolta a magyar fővárosból az emlékműveket, akkor a tíz szobor erre a burkolt kritikára is választ ad, és jelzi a magyar elit igényét arra, hogy Budapest ebből a szempontból is európai rangú nagyváros legyen. Azt a régi magyar vágyat és programot, miszerint „egy nemzetnél sem vagyunk alávalóbbak”, az emlékművek is alátámasztották azzal, hogy bizonyították: Magyarország is rendelkezik komoly történelmi múlttal, történelmi államisággal, továbbá saját külön nemzeti művészettel és tudománnyal. Az egyes történelmi alakok felfoghatók ennek bizonyítékaként is, azaz a tíz szobor nem csupán beleilleszkedik a századforduló európai emlékmű-állítási lendületébe, hanem egyes figurák konkrét igényeket is kielégítenek. Az a tény, hogy egyes történelmi korok politikai és katonai vezetői mellett „a honfoglalás történetét író Béla király névtelen jegyzőjét, Verbőczy István, Magyarország nagyhírű jogtudósát, és annak népszerű lantosát, Tinódi Sebestyént” is meg kellett örökíteni, mindenesetre magyarázható úgy is, hogy ezeknek a történelmi figuráknak kellett bizonyítani a magyar nemzet kulturális egyenrangúságát.

Persze a nagy és pártokon átívelő siker inkább arra vezethető vissza, hogy az akció ügyesen megválasztott, szimbolikus bizonyítékot mutatott a '67-es kormánynak arra a kiegyezés érzelmi elfogadtatása szempontjából nagyon fontos állítására, hogy a király nemhogy nem ellensége a magyar nemzeti céloknak, hanem ő maga is kész részt venni a nemzetépítésben, vagyis a dualista rendszer nem akadálya, hanem természetes és megfelelő kerete a magyar nemzetállami célok

31 Mivel az 1890-es években az ún. egyházpolitikai küzdelmek olykor még a '67-es-'48-as szembenállást is elhomályosították, érdemes megvizsgálni az ábrázolt személyeket felekezeti hovatartozásuk szempontjából is. Azt tapasztalhatjuk, hogy bár a református Bánffy miniszterelnök az egyházpolitikai harcok egyik főszereplője volt, a névsorban szereplő történelmi személyek itt is kiegyensúlyozottságról árulkodnak. A „protestáns-liberális tábor” eszmeiségét képviselte a protestánsok jogaiért (is) fegyvert ragadó Bethlen és Bocskai, míg a katolikus párt Szent Gellérte és Pázmányra hivatkozhatott. A többiek felekezeti „értéke” jóval csekélyebb.

megvalósításának. A királyi bőkezűség és a jól megválasztott történelmi személyiségek révén közvetített üzenet ezért tudott országos lelkesedést kiváltani.³²

Ebből a rövid elemzésből is látszik, hogy Bánffy igyekezett az egymással szemben álló táborok között kompromisszumos megoldást találni. A történelmi múlt ezúttal olyan területnek bizonyult, ahol az éles politikai vitákat sikerülhet tompítani, s ügyes egyensúlyozással Ferenc József és a magyar nemzet érzékenységét egyszerre tiszteletben lehet tartani. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy igen nagy óvatossággal, finom történelmi érzékkel válasszák ki a megőrkítendő magyar történelmi személyiségeket. Így aztán különösen fontos lenne tudnunk, kinek vagy kiknek tulajdoníthatjuk ezt a nagyon is politikai jelentőséggel bíró művészeti programot.

Sajnos a rendelkezésünkre álló források alapján semmi bizonyosat nem tudunk erről. Egy Bánffyról szóló emlékbeszéd ugyan kifejezetten a miniszterelnöknek tulajdonította az ötletet,³³ ám mégis valószínűbb, hogy Bánffy a tíz személyiség kiválasztásának összetett feladatához tanácsokat kért másoktól. Nem mintha ő maga ne lett volna a történelem iránt érdeklődő, olvasott személyiség,³⁴ hiszen annak idején a kolozsvári református kollégiumban az önképzőkör egyik leglelkesebb és legaktívabb tagja volt, aki még egy történelmi drámát is írt, melyet a kolozsvári nemzeti színház 1862-ben be is mutatott. (Egyébként tanára volt Gyulai Pál.)³⁵ Sőt Bocskairól és Bethlen Gáborról erdélyi reformátusként minden bizonnyal sokkal inkább lehetett pozitív véleménye, mint az addigra már amúgy is eléggé visszaszorulóban lévő katolikus gyökerű, konzervatív, udvarhű történelemszemléletnek. Mégis, a feltűnően kiegyensúlyozott és a szűkebb történész szakmában is üdvözölt³⁶ tízes lista összeállításában politikai érzékkel is bíró értelmiségi közreműködését sejthetjük. Forrásokon alapuló bizonyítékok hiányában azonban csak találgathatjuk, ki vagy kik formálhatták a végső javaslatot. A Bánffy-kormányban fontos háttérszerepet játszó Jancsó Benedek, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát vezető tanár és történész mellett felmerülhet Beöthy Zsolt is, aki a királyi ajándékot követően igen részletesen indokolta a *Budapesti Szemlében*, miért is fontos Ferenc József gesztusa.³⁷ Ugyanakkor az sem zárható ki,

32 A katolikus ellenzéki sajtóban sajnálkoztak is azon, hogy a miniszterelnök „tulságosan szerencsés”. A ’48-as ellenzék fontosnak is tartotta leszögezni, hogy a népszerű lépést *egyedül* a királynak kell köszönni, és a miniszterelnökkel szemben a korábbi határozottsággal kell szembeszállni. *Bartha Miklós*: Kié az érdem? Magyarország 1897. okt. 1. 1. A kérdés fontosságát mutatja, hogy a párt egyik vezetője és leghatásosabb publicistája írta a vezércikket.

33 *Dárday Sándor*: Emlékbeszéd báró Bánffy Dezsőről. [Bp., 1911.] 6–7.

34 Herczeg Ferenc különben inkább azt állítja, hogy Bánffy olvasottsága és színvonalas németországi iskolázottsága ellenére is „[a]nnyira kemény, darabos és görcsös egyéniség [volt], hogy a civilizációnak belétört a bicskájá, mikor meg akarta faragni”. *Herczeg Ferenc emlékezései*. A gótikus ház. Singer és Wolfner, [Bp.,] é. n. 131.

35 *Gyulai D. Kálmán*: Losonczy Bánffy Dezső báró élete. Benkő László ny., Marosvásárhely, 1913. 9–11.

36 „A tíz szobor jól van összeválogatva. [...] Ez a tíz szobor is igazi »monumentum aere perennius«.” A király ajándéka. *Századok* 31. (1897) 752.

37 *Beöthy Zsolt*: A királyszobrok. *Budapesti Szemle* 1897. 337–350.

hogy a történész Pauler Gyula, a Magyar Országos Levéltár igazgatója is részt vett a program kidolgozásában, hiszen már a millenniumi ünnepek kapcsán is történettudományi tanácsokkal segítette a kormány munkáját, ráadásul később a szobrok elhelyezésével kapcsolatban,³⁸ illetve az egyes szobrokkal összefüggő részletkérdések eldöntésénél is kikérték véleményét.³⁹

Előkészületek a tíz szobor elkészítéséhez

A politikai döntést követően a nagyszabású terv kivitelezéséhez természetesen szükség volt szakértők segítségére is. Mivel a korabeli Magyarország nem bővelkedett emlékművekben, ezért Bánffy miniszterelnök igyekezett külföldi példákat is figyelembe venni a további teendők elvégzése előtt. Mivel a bajor főváros akkoriban az európai művészeti élet egyik fontos centrumának számított, a Monarchia müncheni követétől kért információkat,⁴⁰ majd a diplomata tanácsára levélben kérte a berlini nagykövet segítségét is.⁴¹ Tekintettel az elkészítendő emlékművek kisebb méretére, Szögyény-Marich László nagykövet a berlini Siegesallee akkoriban elkészülő emlékműveire hívta fel Bánffy figyelmét.⁴²

A miniszterelnök a válasz beérkezéssel 1898. április 9-én délelőtt 11 órára összehívta a szobrok felállításával kapcsolatos első értekezletet a miniszterelnöki palotába, s azon a kor szokásainak megfelelően nem csupán művészek, hanem művelt politikai vezetők is részt vettek.⁴³ Ezen az eszmecserén még számos olyan ötlet is elhangzott (például „Hunyadi János szobra a többenél nagyobb méretű, okvetlenül lovas szobor legyen és Budavárában helyeztessék el”, „az ifjabb művészek között zárt pályázat volna kihirdetendő”), amelyek a későbbiekben lekerültek a napirendről. A minket szorosabban érdeklő Werbőczy-szobor helyszínéként több elgondolás is felmerült, így szóba került építendő Eskü téri híd (a később az időközben meggyilkolt királynéről elnevezett Erzsébet híd) balparti, azaz pesti környéke vagy az ugyancsak ekkoriban épülő Országház előtti

38 MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 4779/XVIII/915/1898.

39 Jellemző közreműködésére pl. az az eset, amikor a Zrínyi-szobornál a történeti hűség szempontjából kifogásolta a Róna József által tervezett mente hosszúságát. Pauler Gyula 1899. október 22-i levele Romy Bélának. Uo. 13338/XVII/452/1899.

40 Bánffy 1897. november 30-i levele gróf Zichy Tivadar müncheni követhoz: uo. 18752/1897.; Zichy előzetes és 1898. január 15-i végleges válasza: uo. 19770.I.A.34/15981/1897. és 915/XVIII/1898.

41 Bánffy felkérő levelének fogalmazványa 1898. január 28-i dátummal. MNL-OL K 26 915 – XVIII – 1898.

42 A berlini nagykövet 1898. március 24-i levele: MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 4779/1898. és Bánffy köszönete: uo. 4779/XVIII/915/1898.

43 A megbeszélésére (Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkár és Romy Béla osztálytanácsos mellett) hivatalos volt Podmaniczky Frigyes báró, a Fővárosi Közmunkatanács vezetője; Márkus József főpolgármester; Halmos János polgármester; Pauler Gyula történész, főlevéltárnok; a politikus és műpártoló Liphay Béla báró; valamint Stróbl Alajos és Fadrusz János szobrászok. MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 4779/XVIII/915/1898.

tér (a mai Kossuth tér), de egykori budai főbíróként Werbőczy szobra esetében is felmerült a budai vár. (A mai Táncsics Mihály utca akkoriban ráadásul Werbőczy nevét viselte.)

A miniszterelnök az elhangzottak alapján először hat szobor (Szent Gellért, Tinódi, Zrínyi, Bocskai, Bethlen és Pálffy) elkészítése felől rendelkezett. 1898. április 19-én leiratban jelezte a fővárosnak, hogy a szobrok majd Budapest „hazafias gondjaira és kezelésére fognak bízni”, és kérte a hatóságokat a megnevezett helyszínek biztosítására.⁴⁴ Vagyis a helyszínek kiválasztása minden más, így például művészeti szempontot megelőzően történt. Az ábrázolandó személyek történeti emlékezetének leginkább megfelelő környezetet kerestek. A művészeknek így olyan helyszínekre kellett tervezniük munkáikat, amelyeket az esztétikai szempontok figyelmen kívül hagyásával határoztak meg.

A szobrok helyszínének megválasztása ugyanakkor a közvélemény egy részét is foglalkoztató kérdés volt. A miniszterelnökségre is érkeztek tervezetek a szobrok elhelyezésére vonatkozóan. 1898. május 4-én küldte el például Palkovics Adolf fővárosi polgár részletes elgondolását, amelyben mind a tíz szobor elhelyezésére javaslatot tett. A több alternatív megoldást is magában foglaló javaslat Werbőczy szobrát az új Országház előtti hatalmas térre szánta volna, a Curia elé, hiszen „a corpus-juris értelmi szerzőjének mint a magyar jogászok nesztorának” állított szobornak Palkovics szerint itt lehetne méltó helye.⁴⁵

A szobrok helyszíneinek kiválasztása 1898 végén zárult le.⁴⁶ A javaslatok megfogalmazásánál egyrészt a rendelkezésre álló szabad tereket igyekeztek szobrokkal díszíteni, ezért került szóba az épülő Országház előtti hatalmas tér vagy a budai Széna tér. Mivel itt nem volt semmilyen összefüggés az ábrázolandó személyek és a helyszín között, így egy-egy tér akár több szobor esetében felmerülhetett. Egyes szobrok esetében azonban figyelmet fordítottak arra, hogy a szobor és a környezet között logikai összefüggés álljon fenn: Pázmány bíboros-érsek szobrát katolikus templom elé akarták állítani, így azokat a tereket vették számításba, ahol ez megoldható volt, s a Szervita tér esetében még a meglévő Szentháromság-oszlop eltávolítása is szóba került. A bennünket most szorosabban érdeklő Werbőczy István-szobrot a kormányfő döntése alapján a III. kerületi főtéren kellett elhelyezni.⁴⁷ Bár találhattak volna olyan helyszíneket is, amelyek sokkal szorosabb kapcsolatban állnak Werbőczy egykori működésével, a legfőbb

44 Uo. 5393/XVIII/915/1898. Budapest székesfőváros közgyűlése a fővárosi tanács javaslatára az 1898. május 4-5-i ülésen elfogadta, hogy a kért területeket átadja, és a szobrokat majd készséggel kezelésbe és gondozásba átveszi. Uo. 7719/XVIII/915/1898.

45 Mivel ő azt gondolta még, hogy Andrassy lovasszobra az Alkotmány utca tengelyében áll majd, a Werbőczy-szobor pendantjaként – különösebb indoklás vagy logika nélkül – a Földművelésügyi Minisztérium elé Anonymus szobrát szánta. MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 6803/XVIII/915/1898.

46 A Romy Béla miniszteri tanácsos és Halmos János polgármester megbeszéléseit követően Heuffel Adolf fővárosi középítési igazgató által 1898. december 6-án beterjesztett javaslat: MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. f170.

47 Uo. 18398/XVIII/915/1898.

szempont az volt, hogy mindegyik fővárosi kerületben legyen egy szobor.⁴⁸ Az addig emlékművekkel nem rendelkező, kisvárosias Óbuda ezért került a nagyívű projekt kedvezményezettjei közé.⁴⁹

A helyszínek kijelölésével párhuzamosan Bánffy miniszterelnök gondoskodott a szobrok finanszírozásáról is. 1898. június 3-án elrendelte, hogy a művészeti célokra szánt alap 1897. évi maradványának teljes összegét, 66 106 forint 59 krajcárt tegyék takarékpénztárba, és kezeljék a tíz szobor felállítására szükséges külön alapként. A művészeti célokra szánt alap Ferenc József magánpénztárának része volt. Az országgyűlés által megszavazott összeget (ügynevezett civillista) a király saját belátása szerint költhette el, de – alkotmányos monarchiáról lévén szó – a felelős magyar kormány közbejöttével. Ennek az összegnek egy részét költötte művészeti célokra az uralkodó, ekkoriban évente több mint félmillió koronát.⁵⁰ A mindenkori miniszterelnök minden évben legalázatosabb felterjesztésben kérte az uralkodó jóváhagyását az alap kezelésére, és ezekből a kimutatásokból tudjuk nyomon követni a tíz szobor költségeinek fedezését is. A szobrok finanszírozása a későbbiekben is így folyt. A rendelkezésre álló adatok hiányosak, és ezért nem lehetséges pontosan megadni a tíz szobor elkészítésére fordított összeget, ám azt tudhatjuk, hogy bár Bánffy 1899 elején született jelentése szerint a munkálatok összes költségét 209 150 forintra (418 300 korona) tervezték,⁵¹ a kiadások ezt az összeget végül számottevően meghaladták.

A királyi kézirat megjelenése utáni nagy lelkesedés a szobrásztársadalmat is magával ragadta. A *Magyarország* című ellenzéki napilap számára Stróbl Alajos kifejtette, hogy mivel a szöveg megfogalmazásából számára úgy tűnik, a tíz szobor kisebb méretű és nem monumentális lesz, ezért „mi idősebbek valószínűleg tartózkodni fogunk, hogy a fiatalok is munkához jussanak”. Számítása szerint körülbelül két év alatt felállíthatóak lesznek a szobrok.⁵²

48 Ez a gondolat merült fel a fővárosi helyi politika egyik prominense, dr. Gööz József II. kerületi törvényhatósági bizottsági tag 1898. október 6-án kelt beadványában is, amely kifejezetten Buda érdekeit viselte a szíven. Uo. 6803/XVIII/915/1898.

49 A miniszterelnök 1898. december 29-i 18398/ME.I./1898 sz. leiratában kérte a fővárost a fenti területek átengedésére, amit az 1899. február 1-i és 3-i közgyűlésen el is fogadtak. MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 1867/452/1899. Igaz, a tíz kerületből négy (a IV., V., VII. és a X.) kimaradt, de ez csupán „annak a kényszerű körülménynek tudható be, hogy az Andrássy-úti Körtéren [a mai Kodály köröndön] esztétikai okokból kellett négy szobrot elhelyezni” – írta a királynak szóló 1899. január 13-i előterjesztésében Bánffy. Ferenc József a felterjesztést 1899. január 20-án vette legkegyelmesebben tudomásul. Uo.

50 A legnagyobb kiadást egyébként a „m. kir. dalmüház” és a budapesti nemzeti színház segélyezése jelentette, a teljes összeg majd kétharmadát ez emésztette föl. Kisebb összegekkel támogatta Ferenc József a budai várszínházat, a kolozsvári nemzeti színházat, a budapesti népszínházat, a Vígszínházat, a zágrábi (horvát) országos színházat és a budai zeneakadémiát is.

51 Ferenc József a felterjesztést 1899. január 20-án vette legkegyelmesebben tudomásul. MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 1867/452/1899.

52 Fadrusz Stróblhoz hasonlóan javasolta, hogy a szobrászok között pályázatot írjanak ki, de erre nem került sor. Magyarország 1897. szept. 26. 3.

A rendelkezésünkre álló levéltári forrásokból pontosan nem rekonstruálható, hogy milyen körülmények között került sor a tíz művész kiválasztására. Úgy tűnik, 1898 tavaszán vagy nyarán egy vagy több értekezleten formálódhatott a döntés.⁵³ A szobrok elkészítésével végül megbízott művészekről általánosságban annyit érdemes elmondani, hogy többnyire pályájuk kezdeti szakaszán járó, főként harminc év körüli szobrászokról volt szó, akiknek a háta mögött legfeljebb egy vagy két nagyobb szabású emlékmű elkészítése állt még csak, a fiatalabbaknak pedig ez volt az első jelentős megbízásuk. Sajnos éppen a Werbőczy-szobor alkotójának kiválasztásáról tudunk a legkevesebbet; szinte csak annyit, hogy róla csak 1898 legvégén vagy 1899 elején dönthettek.

Mivel mind a tíz szobrással azonos szerződést kötöttek, a Werbőczy-szobor elkészítésére vállalkozó Donáth Gyulának is hasonló feltételekkel kellett dolgoznia. Már az első szerződések aláírásakor leszögezték, hogy a szobrok 2,5, a talapzatok 3 métereseek legyenek, a „mellékalakok mellőzendők”, és az alkotók fejenként negyvenezer koronás tiszteletdíjra tarthattak igényt, amely azonban az emlékmű elkészítésének összes költségét is magában foglalta.⁵⁴ A művészeknek először a szobor 1/5-ös méretű gipszmintáját kellett elkészíteni a talappal együtt. A miniszterelnök által összeállított bizottság kedvező bírálata után a végleges méretű gipszinta elkészítése következett, majd – kedvező bizottsági vélemény esetén – az ércebeöntés és a leleplezés. A szerződés kikötötte, hogy a szobrászok kötelesek tervüket átdolgozni a bizottság kéréseinek megfelelően. Minden egyes fázisra meghatározták a határidőket, s késés esetén – „a *vis maior* esetét kivéve” – naponta 50 korona bírság levonását irányozták elő. Természetesen mindegyik szerződés tartalmazta az elkészítendő szobor témáját, méretét és anyagát is, és a szerződés aláírásától függően különböző határidőket állapítottak meg.

Donáth Gyula és a miniszterelnök 1899. február 12-én, csak pár nappal Bánffy lemondása előtt írta alá a szerződést a Werbőczy-szobor elkészítésére. Donáthnak az 1/5-ös mintával 1899. decemberre, a teljes nagyságú mintával 1900. decemberre kellett volna elkészülnie, hogy az emlékművet 1901 szeptemberében fel lehessen állítani. A szobor elkészítésének költségeiért összesen ő is 40 000 koronára tarthattott igényt, míg a szobor helyszíneként ekkor még a III. kerületi Fő tér szerepelt.⁵⁵ A szobrász azonban meglehetősen szabadon értelmezte a vállalt határidőket, és az 1/5-ös gipszmintát nemhogy 1899. decemberig, de 1901 végéig sem készítette el. A késlekedésért elsősorban Donáth tehető felelőssé, és csak kisebb részben a helyszínnel és a szobor anyagával kapcsolatos viták.

53 MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. f83.

54 MNL-OL K 26 460 – XVII – 1899. 11558/XVIII/915/1898.

55 MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 2116/XVII/452/1899.

Donáth Gyula

Az 1850-ben Óbudán zsidó családban született Donáth Gyula „egyik tipikus alakja volt a budapesti művészársaságnak, amelynek ő volt mintegy kovásza”.⁵⁶ (Talán kedveltsége is magyarázza, hogy a többieknél jóval idősebb művész miért került be a kiválasztott szobrászok közé.) Lyka Károly szerint „[a]zt mondták róla, hogy javíthatatlan bohém, de takarékpénztári könyvecskéi mindig rendben voltak”.⁵⁷ Számos anekdota őrizte meg alakját, amelyek részben hiányos nyelvtudásán (német anyanyelvű volt), részben azon élcelődtek, hogy bár számtalan nagy művészi ideával rendelkezett, ezekből csak keveset váltott valóra. Mivel 17 és 30 éves kora között külföldön élt, tanulmányairól keveset tudunk. Mesterségbeli tudását Münchenben, Drezdában és Bécsben szerezte. Korai munkái közül említhetjük a bécsi Kunsthistorisches Museum homlokzatára készített két antik szobrást ábrázoló ideálportrét.⁵⁸ 1880-ban tért vissza Budapestre, ahol eleinte reprezentatív magánpaloták és fontosabb középületek épületszobrászati díszítését végezte. Előbbiek közé tartoztak a Liphay Béla báró Lánchíd utcai palotájára, valamint két zsidó származású nagyvállalkozó Andrassy úti nagyvárosi rezidenciáira, a Krausz- és a Sváb-palota homlokzatára készített allegorikus alakok. A Krausz-palota díszéért az 1885-ös országos kiállításon elismerést is szerzett, s hírnevét öregbíthette az ugyanide készített, *Incselkedők* című udvari díszkút is.⁵⁹ Részt vett az Operaház szobrainak elkészítésében is: az Ybl-palota felső párkányának 16 szobra közül a hangjegyírást megteremtő Arezzói Guido, valamint Orlando di Lasso és Pergolesi ideálportróját készítette, ám ezeket az 1960-as években, politikai szempontokat követve lecserélték, hogy más zeneszerzők szobrainak adhassanak helyet.⁶⁰ Nem látható ma már az egykori budai Honvédelmi Minisztérium épületére készített Zrínyi-szobra sem. A Vigadó szobrászati díszítésénél 1882-ben a külső homlokzatra a Pásztorsíp allegóriát alkotta meg, majd 1883-ban a kisterembe készítette el *Népdal* című munkáját, amely a kor ismert operaénekesét, a népdalokat népszerűsítő Füredi Mihályt ábrázolja.⁶¹

Az agglagényként élő szobrász az akkor alakuló epreskerti művésztelepen 1887-ben építette föl nagy műteremmel rendelkező, de alapjában véve kisméretű

56 Révai Nagy Lexikona. V. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Bp., [1912.] 681.

57 Lyka Károly: *Szobrászatunk a századfordulón*. Magyar művészet 1896–1914. Corvina, [Bp.,] 1983. 50–51.

58 Gerő Ödön: Donáth Gyula. *Művészet* 1905. 27. és Nagy Ildikó: A bánhidai Turul-szobor alkotója, Donáth Gyula (1850–1909). In: *A bánhidai Turul*. Szerk. Csöke Sándor. A Tatabányai (Bánhidai) Turul Emlékmű Alapítvány Kuratóriuma, [Tatabánya,] 1992. I. 13–14.

59 Nagy I.: i. m. (57. jz.) 14–16.

60 Prohászka László: Szoborsorsok. Kornétás, Bp., 1994. 100. és Uő: Szoborhistoriák. Városháza, Bp., 2004. 103. Ma is látható ellenben a homlokzat egyik emeleti fülkéjében Thalia alakja, mint ahogy az Operaház belsejében a díszpáholy fölött a tenor, szoprán, alt és basszus szólamokat megjelenítő figurák is az ő tudását dicsérik.

61 Nagy I.: i. m. (57. jz.) 15.

házát, ahol a továbbiakban dolgozott.⁶² Itt készültek azok a munkái is, amelyekkel igazán ismertté és keresetté vált. A korábbi korszak vezető hazai emlékmű-szobrása, az 1885-ben meghalt Huszár Adolf sírjára 1889-ben pályázatot írtak ki, amelyet ő nyert el, s innentől kezdve egyre több megbízást kapott síremlékek elkészítésére, olyannyira, hogy hamarosan „öt tartották e műfaj legkiválóbb mesterének”.⁶³ Ennek oka nem csupán az volt, hogy a Kerepesi temetőben ma is számos síremlék⁶⁴ őrzi Donáth művészetének emlékét, hanem az is, hogy igyekezett egyéni halálallegóriákat kialakítani. Ezekben a síremlékeken legtöbbször egy-egy nemes alkatú, drapériákba burkolt, panaszos arcú nőalak látható, amit kiegészítenek az elhunytra tett attribútumszerű utalások. Donáth kidolgozott bizonyos típusokat is, így például tudósok sírjára Minerva került, pajzsán a halott arcképevel; költőknek lant formájú síremléket készített, gyászoló nemtővel vagy haldokló hattyúval.⁶⁵

A korszak felfogása szerint azonban egyedül a monumentális szobrászat számított igazán rangos műfajnak,⁶⁶ de Donáth hiába vett részt emlékmű-pályázatokon az 1890-es években,⁶⁷ csak kisebb díjakat kapott, megbízásokat nem. A Werbőczy-szobor előtt tulajdonképpen csak egyetlen nagyszabású köztéri szobrot alkotott – igaz, az valóban monumentális volt. A millennium hatása alatt, Jókai és Feszty Árpád ötlete nyomán készítette el a legendás bánhidai csata emlékére azt az óriási, mintegy húsz méteres Turul-szobrot, amely a maga nemében Európa legnagyobb ilyen alkotása. Igaz, itt a teljes művészeti programot Feszty nevéhez köthetjük, sőt Jókai és Feszty még azt a kitömött sasmadarat is kölcsön adták Donáthnak, amelyről a hatalmas szobrot mintázta.⁶⁸ (A madárszobor kisebb méretű változata látható a budai várpalota díszes kerítésénél.)

Láthattuk tehát, hogy bár Donáth ismert és keresett művésze volt a századforduló Budapestjének, valójában a Werbőczy-szobor volt az a megbízás, amely „teljes erejében mutatja mesterét”, s ez a korabeli műkritika által sokszor támadott

62 Gábor Eszter: Az epreskerti művésztelep. Művészettörténeti Értesítő 1990. 1–2. sz. 22–69.; Nagy I.: i. m. (57. jz.) 16–17.

63 Révai Nagy Lexikona i. m. (55. jz.) V. 681.

64 Pl. Petényi Vendelné szül. Krausz Paula, 1898; Péterfy Jenő kritikus, 1901; Kamermayer Károly budapesti polgármester, 1901; Csemegi Károly, 1902; br. Liphay Béla politikus és mecénás, 1903; Teleszky István jogtudós, 1904; stb. Tóth Vilmos: A Kerepesi temető másfél évszázada. Budapesti Negyed 7. évf. 2. sz. (1999. nyár) I. 47., 49., valamint II. 211., 315., 316., 320., 321., 398. Több tervét a síremlék elkészítésére indított gyűjtés kudarca miatt végül nem tudta kivitelezni.

65 Lyka K.: i. m. (56. jz.) 50.

66 Pasteiner Gyula, a budapesti egyetem művészettörténet tanszékének első professzora szerint „monumentumokat akarunk bírni, azért akarjuk a szobrászatot is”. Pasteiner Gyula: A magyar szobrászat. Budapesti Szemle 1883. 201. Idézi: Nagy Ildikó: A műfajok hierarchiája a historizmus szobrászatában. In: A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Bp., 1993. 111.

67 1891: szabadságharc-emlékmű a budai várban; 1892: a bajai Tóth Kálmán-emlékmű; 1894: Baross Gábor szobra a Keleti pályaudvar előtt; 1896: a nyíregyházi Bessenyei-szobor; 1899: Irányi Dániel síremléke. Nagy I.: A bánhidai Turul-szobor alkotója i. m. (57. jz.) I. 18.

68 Uo. 18–19.

tíz szobor⁶⁹ közül is a jobbak közé tartozott.⁷⁰ Ezen – és persze a síremlékeken – kívül szinte csak kisebb munkákat készíthetett (például a Hauszmann-féle Kúrián ő alkotta meg a Közvádoló és a Védő allegorikus alakjait),⁷¹ de a nagyobb szabású pályázatokon csak díjazásig jutott, a megbízásokat mások kapták.⁷² Igaz, legalább a nagyszabású Erzsébet-pályamunkából a főalakot elkészíthette, s azt 1903-ban föl is állították Bártfafürdőn, Erzsébet királyné egykori látogatására emlékezve.⁷³ Bár egy-egy művével még szerepelt kiállításokon, de élete utolsó éveiben már betegeskedett. 1909. szeptember 29-én, halála után két nappal a Képzőművészeti Társulat költségén temették el a rákoskeresztúri izraelita temetőben.⁷⁴ A „temető szobrászának” valóban a Werbőczy-emlékmű volt a legfontosabb köztéri szobra.

A Werbőczy-szobor elkészítésének bonyodalmai

A Werbőczy-szobor végül mégsem Óbudára került. 1899 tavaszán egy katolikus folyóiratban felvetették, hogy a tíz szobor közül Pázmányé ne a Bakáts téri templom elé kerüljön, hanem inkább a Ferenciek terére (a ma is ott álló Nereidák kútja helyére).⁷⁵ Időközben befejezéséhez közeledett az Erzsébet híd és megépültek a Klotild-paloták, ezért dr. Breznay Béla, a budapesti egyetem hittudományi karának erkölcsstan-professzora felvetette, hogy két szobor kerüljön ide, és Pázmány mellett Werbőczy emlékműve tűnt erre a legalkalmasabbnak. Az egyetem vezetése is felkarolta a kezdeményezést, mondván, ha a szűk Egyetem térre már nem kerülhet az egyetemalapító bíboros szobra, legalább legyen annak közelében. Ponorí Thewrewk Emil rektor Széll Kálmán miniszterelnöknek írt kérvényében azzal érvelt, hogy az egyetem régen az egykori kúria épületében volt, s ez jó helyszínt biztosítana Werbőczy emlékműve számára is.⁷⁶ Sikerült megnyerniük József főherceget is, aki saját kezű levélben támogatta a kérést a miniszterelnöknél: „Werbeoczy és Pázmán [!]” szobra azért kerüljön a Kígyó térre [a mai Ferenciek terére], mert a tér szorosan összefügg „a két nagy házánkfia [!] tevékenységével” és a térnek is „ki-váló díszit biztosít”. Bár a miniszterelnök ekkor még kitarzott az eredeti helyszínek

69 Nagy Ildikó: Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten. Szobrok és szobrások. Budapesti Negyed 9. évf. 2–3. sz. (2001. nyár–ősz) 218.

70 Lyka K.: i. m. (56. jz.) 46.

71 Magyar művészet 1890–1919. Szerk. Németh Lajos. Akadémiai, Bp., 1981. I. 51.

72 Pl. 1901: Millacher-féle kútpályázat; 1902: Erzsébet királyné nagy emlékműve; 1902: Kossuthmauzóleum; 1902: Vörösmarty-szobor.

73 Lyka K.: i. m. (56. jz.) 32–33.; Magyar művészet 1890–1919 i. m. (70. jz.) I. 140.

74 Nagy I.: A bánhidai Turul-szobor alkotója i. m. (57. jz.) I. 20.

75 Mivel Pázmány három eszményért munkálkodott: a haza boldogságáért, a vallás igazságáért és a tudás minél szélesebb körű terjesztéséért, ezért a cikkíró szerint a Kossuth Lajos utca, a Koronaherceg utca és az Egyetem utca találkozási pontja, a ferencesek temploma és a közeli egyetem jól visz-szatükörözhetné ezeket az eszményeket. *Acsay Antal*: Pázmány Péter szobra. Religio 1899. márc. 29. 193–194.

76 *Liber E.*: i. m. (16. jz.) 293.

mellett,⁷⁷ végül Klotild főhercegnő beavatkozása döntött.⁷⁸ Így azután Széll 1900 szeptemberében már azzal fordult a fővároshoz, hogy mivel Pázmány és Werbőczy szobrainak „sokkal megfelelőbb helyük volna a létesülő eskütéri híd környékén, nevezetesen ott, a hol hajdanta a tudomány-egyetem s a közelmúltban még a kir. curia voltak elhelyezve”,⁷⁹ ezért arra kérte a fővárost, hogy a két szobor „abba a két kis parkba helyeztessék el, amelyek a Clotild főherczegasszony Ő Főnsége belvárosi bérházai előtt vannak”.⁸⁰

A főváros illetékesei azonban aggodalmaskodtak, és felvetették, hogy a „kisebb méretű és kisebb talapzattal bíró szobrok a tágas téren a háttérrel elfoglaló – valamint az oldalt álló hatalmas méretű palotákat tekintve kellően érvényesülhetnek-e”. A főváros tanácsa 1900. november 22-i ülésén három elhelyezési javaslatot is megvitatott, s mivel nem ismerték a szobrok pontos méreteit, javasolták, hogy „az emelendő szobrok és talapzatuk természetes nagyságának megfelelő modellek vagy legalább a szobrok és talapzatuk körvonalait feltüntető alakok a téren felállíttassanak”.⁸¹

A felállított próbamodellek szemléjére 1901. május 29-én szerdán reggel 9-kor került sor, amelyre a szokások szerint politikusok, állami tisztviselők mellett művészek is meghívást kaptak.⁸² A megjelentek valószínűleg elégedetlenek lehetnek a látvánnyal, mert június 22-én szombaton reggel 9-kor sor került egy második szemlére is.⁸³ A szemlén először a két szobor álló deszkamintáját helyezték el,

77 Habsburg József főherceg 1900. április 20-i levele Széll miniszterelnöknek. MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 1724/XVIII/1900.

78 Állítólag a főhercegnőt fiumei tartózkodása során József főherceg nyerte meg a tervnek, és végül ő győzte meg a királyt az új helyszínekről. *Liber E.*: i. m. (16. jz.) 294.

79 1897. tavaszi lebontásáig a ferences templommal szemben állt „a régi Curia, a nagy tekintélyű, hatalmas hétszemélyes táblának egyéb iránt igen szerény, s a nevezett legfőbb törvényszék magas méltóságával éppen semmi arányban nem álló székhelye”. Tóth Lőrinc visszaemlékezéseit idézi: *A Belváros romjai*. Vasárnapi Ujság 1897. júl. 11. 452. A Budáról Pestre költöztetett egyetem bölcsészeti kara is ebben az épületben kezdte meg működését még a 18. század végén.

80 MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 3156/XVIII/1724/1900.

81 Az egyik elgondolás szerint a két szobrot a meglévő parkok közepén, szimmetrikusan helyezték el. A másik a szobrokat a parkok Kossuth Lajos utcai végébe képzelte, míg a harmadik terv a parkok meghosszabbításával számolt, mert így a Kossuth Lajos utca felőli elhelyezés biztosítaná, hogy a szobrok távolabb kerülve felszabadulnának a Klotild-paloták „elnyomó hatása alól”. E terv hátránya volt ellenben, hogy a parkok megnagyobbítása a közlekedés céljára igénybe vehető területet csökkentette volna. Uo. 4247/XVIII/1724/1900. Próbamodellek felállítása nem először történt meg, erre a Keleti pályaudvar előtt felállított Baross-szobor és a Szent Gellért-emlékmű esetében is volt már példa.

82 A miniszterelnökség felkérte a két alkotót, Donáth Gyulát és Radnai Bélát, hogy a főváros főmérnökével együttműködve készítsék el a szükséges mintát, amelynek maximum 800 koronára becsült költségeit átvállalták. MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 4247/XVIII/1724/1900. A szemlére meghívottak: Podmaniczky Frigyes, Forster Gyula, Pauler Gyula, Libits Adolf udvari tanácsos, K. Lippich Elek, Hauszmann Alajos, Nagy Géza, Stróbl Alajos, Fadrusz János, Zala György, Szécsi Antal, Kézdy Kovács László, Kammerer Ernő országgyűlési képviselő és Halmos János polgármester. Uo. 1942/XXI/1901.

83 Az első szemlére meghívottakhoz képest új személy volt Berzeviczy Albert országgyűlési képviselő, Czigler Győző műegytemi tanár, Schickedanz Albert, Márkus József főpolgármester,

majd a – minden bizonnyal az első szemlén kért – ülő minták elbírálására került sor. Bár a résztvevők véleménye arról nem egyezett meg, hogy az álló vagy az ülő alak volna a célszerűbb, de abban mindannyian egyetértettek, hogy „e helyen csakis fehér márványból alkotható meg a két szobor”.⁸⁴

A miniszterelnök végül annak ellenére döntött az álló alak mellett, hogy a második szemle során a bizottsági tagok nagy többsége, és köztük az összes művész tag az ülő formátumot javasolta. Széll azt viszont elfogadta, hogy mindkét szobor, „tekintettel a környék architecturájára és díszesebb kiképzésére, fehér márványból alkottassék meg, a mi a reájuk előírányzott összeget aránylag csekély mértékben növelné”.⁸⁵

A királyi jóváhagyást követően a két szobrásznak tehát új költségvetést és terveket kellett készíteni. Radnai Béla és Donáth Gyula 1901. szeptember 29-i közös beadványukban kijelentették, hogy „tekintettel a háttért képező házak végtelen magasságára – a szobroknak nagysága a monumentális hatás érdekében a talapzattal együtt 7 métert kell meghaladniok”, és mivel a sötét háttér miatt alkalmazandó fehér márvány is növeli a költségeket, ezért úgy kalkuláltak, hogy a talapzattal együtt 7 méteres, teljesen márványból készítendő szobrok összköltsége á 31 500 forint, azaz 40 000 helyett 63 000 korona lesz.⁸⁶ (A miniszterelnökség végül – Hauszmann Alajos szakvéleményét is figyelembe véve – szobronként 56 000 koronás költséget fogadott el.)⁸⁷ Az 1901. november 17-én aláírt pótszerződésekbe így ez az összeg került. Végül úgy szövelt a rendelkezés, hogy a szobrot carrarai fehér márványból, míg a talapzatot szürkés erdélyi márványból kell elkészíteni. A pótszerződés természetesen új határidőket is megállapított: az 1/5-ös agyagmintát 1902. április 30-ig, az 1/2-es agyagmintát 1902 végéig, a végleges márványba faragott szobrot 1903 végéig kellett elkészíteni, hogy a leleplezés 1904 májusában megtörténhessék.⁸⁸

Ám Donáth nem volt képes tartani a határidőket. Ezért a miniszterelnökség több ízben megsürgette,⁸⁹ és levonták a szerződésben szereplő késedelmi bírságot is, 2980 korona összegben.⁹⁰ A szobrászt még ez sem ösztönözte túl nagy sietségre,

Bezerédi Gyula, Györgyi Géza műépítész és Alpár Ignác, nem volt ellenben jelen Nagy Géza és Szécsi Antal. MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 2196/XXI/1942/1901.

84 Az álló alakra szavazott a megjelent bizottsági tagok közül Podmaniczky, Berzeviczy és Pauler, míg az ülő mellett nyilatkozott a többség (Fadrusz, Forster, Györgyi, Stróbl, Czigler, Halmos, Márkus, Schickedanz, Bezerédi és Kammerer). A szemlét követően maga Széll miniszterelnök is megtekintette az ülő mintát. Uo. ad 2372/XXI/1942/1901.

85 Széll miniszterelnök 1901. február 22-én a királyhoz írt kérelme. Uo. 2372/XXI/1942/1901.

86 A király 1901. július 5-i beleegyezését követően július 14-én küldték ki a felkérést a két szobrásznak. Uo. 3678/XXI/1942/1901.

87 Uo.

88 Uo. A főváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése csak közel egy évvel később, 1902. október 22-én, ill. 24-én tartott ülésén járult hozzá az új helyszínhez. Uo. 4353/XVIII/2899/1902.

89 Az 1902. augusztus 11-i felszólításra német nyelvű válaszában Donáth a Csemegi- és a Liphay-síremlékekkel kapcsolatos munkáival magyarázta, hogy „unser Verböczy eine kleine Verzögerung erfahren” hat. MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 3119/XVIII/2899/1902. Ám az 1902. november 24-i sürgetésig sem volt képes elkészíteni még az 1/5-ös mintát sem. Uo. ad 3119/XVIII/2899/1902.

90 MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 4780/XVIII/2899/1902. és 5962/XXXI/3397/1904.

ugyanis csak 1903. október 5-én jelentette, hogy elkészült az 1/5-ös agyagmintával.⁹¹ Ennek szemléljét szokás szerint a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács szobrászati szakosztálya végezte el 1903. október 30-a péntek délelőtt fél tíztől a szobrász műtermében tartott ülésén. A jegyzőkönyv szerint „[a]z emlékmű Werbőczy Istvánt álló alakban fedetlen fővel ábrázolja. Jobb keze csipőjén nyugszik, baljával pedig határozott, férfias mozdulattal, a törvénykönyvre támaszkodik.” A szakosztály csak azt kifogásolta, hogy „az állás kissé kihívó, a min azonban a fejnek valamivel egyenesebb beállításával könnyen lehet segíteni. Egyébként a szobor kiválóan sikerült alkotás, mely méltó az elfogadásra.”⁹² A sikeres szemle ellenére Donáth idejét továbbra is inkább a síremlékeknek szentelte, ezért 1904. július 15-én Tisza István gróf miniszterelnök levelet intézett hozzá, amelyben a legkomolyabban figyelmeztette „elvallalt kötelezettségének pontosabb és lelkiismeretesebb teljesítésére”.⁹³ Donáthnak azonban ez alkalommal nyomós oka volt a késlekedésre: 1904. június 12-től az István úti szanatóriumban kezelték. A benyújtott dokumentumok alapján a kormány egyelőre 3 hónapos haladékot adott a szobrásznak.⁹⁴

Mivel a három hónap alatt sem történt semmi, Tisza türelme elfogyott, és 1904. december 19-én kijelentette, hogy „ha a mű semmit sem haladt, a megbízást Donáthtól nyomban meg fogja vonni”. A szobrász műtermében szemlét tartó miniszterelnökségi tisztviselő jelentése mutatja, mennyire elégük lehetett már Donáth állandó késlekedéseiből: „Konstatáltam, hogy Donáth 1903 októbere óta a Werbőczy-szobron mit sem dolgozott. A tőle megszokott hazudozással azt mondotta a terem közepén felállított vasrúdról, hogy íme, épen itt áll már a félnagyágú alak vázának gerincze, melyre most fogja felrakni az agyagot s a munkát – becsületszavára mondotta – 1905. március 10-re megkészíti. Egész ötletszerűen, önmagától mondotta ezt a határnapot, de a tapasztalatok jogosítanak fel annak a feltevésére, hogy nem fogja betartani ígéretét. Tény az, hogy a lefolyt nyáron nagy beteg volt Donáth, de mert azóta is, most is mással foglalkozik (a később megrendelt Teleszky-emlékkel), s mert ismételten szószegő volt: tőle méltán meg lehetne vonni a megbízást azonnal.” Romy mégis azt javasolta, hogy várják be 1905. március 10-ét, és másnapi dátumozással azonnal kézbesíthető volna a szobrásznak a szerződés felmondása „minden előzetes szemle nélkül, ha marc. 10-re nem jelenti be a mű elkészültét”.⁹⁵

Ha a vállalt minta március 10-re nem is volt készen, de Donáth mégis komoly előrehaladást tett. A viasz minta egy nem feltétlenül megbízható sajtóhír szerint már januárra elkészült, sőt a szerző szerint Donáthnak „[e]z a szobra a legszobrá-

91 Uo. 4138/XXXI/1597/1903.

92 Az ülés résztvevői: K. Lippich Elek, Stróbl Alajos, Alpár Ignác, Telcs Ede, Romy Béla és Huszka Jenő jegyzőkönyv-vezető. Az ülés elején az elnöklő Forster Gyula megemlékezett az előző nap temetett Fadrusz Jánosról. Uo. 4711/XXXI/1597/1903.

93 Uo. 3397/XXXI/1904.

94 Dr. Surányi Miklós orvosi igazolása szerint a beteg állapota annyira súlyos volt, hogy otthoni kezelés helyett kénytelen volt szanatóriumba vitetni. Felépülésének idejét sem ő, sem a szanatórium igazgató-főorvosa nem tudta meghatározni. Uo. 3451/XXXI/3397/1904.

95 Romy Béla jelentése: Uo. 5962/XXXI/3397/1904.

szibb alkotása”.⁹⁶ Donáth pedig hamarosan azt jelenthette, hogy „Verbőczy szobra agyagban olyan előrehaladt állapotban van, hogy ennek átvételére a bírálóbizottságot április hó 25-ére elvárom”.⁹⁷ Donáth ezúttal tartotta a szavát, sőt, az ígért határidő előtt elkészült. A Képzőművészeti Tanács szobrászati szakosztálya így már 1905. március 29-én megtekinthette a Werbőczy-szobor 1/2-es agyagmintáját. A jelenlévők megállapították, hogy „a művész a kidolgozásban híven követte a már megszemlélt kis mintát”, így a mintát elfogadásra ajánlották. Egyúttal felvetették, hogy a talapzatot időtálló tiroli márványból készítsék, „még abban az esetben is, ha az némi költségtöbbletet okozna”. (Ebben az esetben azonban ez a változás természetesen a Pázmány-szoborra is vonatkozna.)⁹⁸

A két szobor talapzatához szükséges márvány beszerzése azonban újabb nehézségekbe ütközött, s ez további hosszabb késlekedést eredményezett. Végül a szobrászok kérelmére mégis a carrarai márvány használata mellett döntöttek, amit lehetővé tett az is, hogy Carrarában – egyéves várakozás után – két nagyobb méretű márványtömböt fejtettek ki.⁹⁹ A Werbőczy-szobor átadására végül csak 1908. december 15-én délelőtt került sor. A művész korhű öltözékben ábrázolta Werbőczy Istvánt.¹⁰⁰ Az álló szoboralak mellett iratok, alatta pedig a *Tripartitum* volt látható. A talapzat előlapját a Werbőczy család címere díszítette.¹⁰¹ A szobor elkészítése összesen 64 000 koronába került.¹⁰² A király adományozta szobrok közül a kilencedik felállítására az eredeti 1901-es időponthoz képest hét évet kellett várni, nagyrészt Donáth hibájából. Ez azonban nem akadályozta meg a művészt, hogy az átadás öröme december 19-én szombaton este fél 9-kor a városligeti Wampetics-vendéglőben ne rendeztessen tisztelőivel nagy lakomát.¹⁰³

⁹⁶ Gerő Ödön: Donáth Gyula. Művészet 1905. 30.

⁹⁷ MNL-OL K 26 667 – XXXI – 1906. 1303/XXXI/1905.

⁹⁸ A szakosztály ülésén Forster Gyula, K. Lippich Elek, Stróbl Alajos, Alexander Bernát, Alpár Ignác, Ligeti Miklós, Telcs Ede, Tóth István és Huszka Jenő jegyző vettek részt. Uo. 1996/XXXI/1303/1905.

⁹⁹ Igaz, ezek a szükségesnél valamivel nagyobb méretűek voltak, de a minőség érdekében és a további késlekedés elkerülése végett a miniszterelnökség inkább vállalta a többletköltségeket, és a változtatásokhoz 1906. június 16-i ülésén hozzájárult a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács szobrászati szakosztálya is. Uo. 3615/XXXI/1906.

¹⁰⁰ A történeti korhűség a historizmus emlékműszobrászatának később sokat bíralt alapkövetelménye volt. Vö.: Kovalovszky Márta: „Bronzba öntött halhatatlan”. A historizmus emlékműszobrászata. In: A historizmus művészete Magyarországon i. m. (65. jz.) 91. Hasonló gondolatokat váltott ki Ferenc József adománya a kor egyik vezető kritikusából és irodalomtörténészéből: Beöthy Zs.: A királyszobrok i. m. (36. jz.) 337–350.

¹⁰¹ A kormányt képviselő Romy Béla Rózsavölgyi Gyula helyettes polgármesternek adta át a szobrot, aki megjegyezte, hogy a talapzatról hiányzik a felirat. Donáth megígérte, hogy pótolja a hiányt, míg a főváros a szobrot környező kertecske rendezésére tett ígéretet. A Werbőczy-szobor. Budapesti Hírlap 1908. dec. 16. 13.; Werbőczy szobra. Alkotmány 1908. dec. 16. 12.; A Werbőczy-szobor átadása. Pesti Napló 1908. dec. 16. 13. Az átadáson megjelent még Heuffel Adolf középítési igazgató és dr. Buzáth János is. Uebergabe der Werbőczy-Statue. Neues Pester Journal 1908. dec. 16. 5.

¹⁰² A Werbőczy-szobor átadása. Egyetértés 1908. dec. 16. 14.

¹⁰³ Színház és művészet. Egyetértés 1908. dec. 17. 14.

A Werbőczy-szobor ledöntése 1945 májusában

Alig több mint tíz évvel a Werbőczy-szobor leleplezését követően az 1919-es Tanácsköztársaság a feledésre ítélt történelmi személyiségek közé sorolta Werbőczyt. A Kígyó téren vörös gömbökkel díszített hatalmas diadalkapuk fedték be május 1-jén a Werbőczy- és a Pázmány-szobrot.¹⁰⁴ Ám a proletárdiktatúra nem kizárólag Werbőczyre, hanem – a Petőfi-szobor kivételével – valamennyi történelmi emlékműre érvényesítette „a múltat végképp eltörölni” új ideológiai parancsát.¹⁰⁵ A nemzetközi munkásmozgalom magyarországi pártja ugyan talált a magyar történelemből is felvállalható előképeket, elsődlegesen Petőfit, illetve Martinovics Ignácot, továbbá Dózsa Györgyöt és Frankel Leót, de a századelő magyarországi szocialista panteonja alapvetően a nemzetközi munkásmozgalom külföldi alakjaiból állt.¹⁰⁶

Amikor 1944–1945-ben a Vörös Hadsereg uralma alá került az ország, sokan gondolták, hogy a nemzeti múlttal és annak rekvizitumaival szemben a kommunisták ismét a teljes tagadás programját fogják képviselni. A helyzet azonban ennél bonyolultabb volt. Egyrészt a magyar kommunisták az 1919-es Tanácsköztársaság bukásának okait elemezve az agrárpolitikában elkövetett hibák mellett éppen a nemzeti problémákkal szembeni érzéketlenséget emelték ki, ezért 1945 után igyekeztek palástolni programjuk eredeti nemzetköziségét. Másrészt a vesztes II. világháború alapvető fordulatot hozott a modern magyar történelemben, és nem csupán az addig üldözött kommunisták lettek befolyásos részesei az új hatalomnak. Az új elit a Horthy-rendszer legális és illegális ellenzékéből állt, ami a társadalom, a kultúra és a közgondolkodás erőteljes átalakítási igényét és – ekkor még többpárti – ellenőrzését is magával hozta.¹⁰⁷ Mivel az új rend nem csupán a szovjet Vörös Hadsereg csapásai alatt összeomlott Szálasi-rezsimmel, de többé-kevésbé az egész Horthy-korszakkal szemben határozta meg a maga identitását, így nem csupán a politikai rendszer államjogi berendezkedésében, de a szimbolikus politizálásban is

104 *Vörös Boldizsár*: Történelmi személyek – új rendszerekben. Emlékművek Szovjet-Orszárgban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban 1917–1919. In: 1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. Szerk. Krausz Tamás–Vértes Judit. L'Harmattan–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Bp., 2010. 227.

105 Uo. 229–230.

106 *Vörös Boldizsár*: 1848–49 történelmi személyiségei – 1918–19-ben. In: Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Hudi József–Tóth G. Péter. Laczkó Dezső Múzeum–VEAB, Veszprém, 1999. 45.; *Uő*: Marx, Lassalle, Petőfi – naptárakban és képeken. Történelmi személyiségek az MSZDP programanyagaiban a századfordulón. In: Mikrotörténelem. Vívmányok és korlátok. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. Szerk. Dobrossy István. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003. (Rendi társadalom – polgári társadalom 12.) 428.

107 *Vő*: *Bódy Zsombor*: Többpárti totalitarizmus. Politika és személyzeti politika néhány magyar nagyvállalatnál 1945 és 1948 között. In: Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Szerk. Horváth Sándor. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2008. 116–131.; *Uő*: Két totalitarizmus között. Az 1945–48-as évek értelmezéséről. Kommentár 2008. 3. sz. 61–69.; *Litván György*: Újrakezdés, szakítás és folytonosság Magyarországon (1945–1948). In: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. MTA TTI, Bp., 1993. 269–276.

igen éles volt a váltás. A kezdetektől erősen érezhető volt a szándék a múlt újraértelmezésére, egy teljesen új történelemkép kialakítására – ugyanakkor ebben nem egyedül a kommunisták játszottak szerepet.

A német helyett szovjet megszállás alá került főváros igyekezett követni az uralmaváltást. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa átszervezése után azonnal kezdeményezte, hogy a Mussolini, illetve Hitler nevét viselő pesti tereket Sztálinról, illetve Leninről nevezzék el, de egy bizonyos Ragozin tábornok ezt megtiltotta, mondván, a Vörös Hadsereg „még a látszatát is kerülni kívánja annak, hogy Szovjet-Oroszország politikai tekintetben bármilyen nyomást akar gyakorolni a magyar közvéleményre. A Vörös Hadsereg nem azért szabadította fel Magyarországot a fasiszta elnyomás alól, hogy gazdasági vagy kulturális téren a maga befolyását érvényesítse.” Ezért a korábban – a magyar revízió támogatásáért – a két szélsőjobboldali diktátorról elnevezett tér visszakaphatta az eredeti elnevezéseket.¹⁰⁸ De a korszak szellemisége ennél messzebb menő változásokat követelt. A szociáldemokrata *Népszava* örömmel üdvözölte, hogy „a fasizmus és reakció »hőseinek« nevei lekerülnek az utcai táblákról, helyettük a demokratikus Magyarország és ezen keresztül az egész emberiség mártírjai nevét fogják viselni a főváros utcái és terei”. Ugyanakkor a lap a folyamat teljes végigvitelét követelte, és elvárta, hogy „mielőbb legyen Budapesten a szociáldemokrácia mártírjairól elnevezett utca vagy tér”, így viselje közterület Sallai és Fürst nevét is.¹⁰⁹ A baloldali politikai nyomásnak a koalíciós pártok befolyása alatt működő Közmunkatanács igyekezett is eleget tenni, így például április végén az addig Tisza Istvánról elnevezett belvárosi utcát József Attila utcára keresztelte át.¹¹⁰

Az utcanévtáblákat hamarosan követték a „letűnt korszakok” gondolatiságát képviselő köztéri szobrok ellen indított támadások. A főváros ostroma eleve több emlékművet megkárosított, így azokat erre hivatkozva egyszerűen eltávolították, de tüntetések céltábláivá váltak olyanok is, amelyek épen maradtak. 1945. május 8-án például a „szociáldemokrata ifjúság [...] zászlókkal és táblákkal vonult fel a Szabadság-térre, ahol spontán tüntetés keretében” követelte a szakítást a „huszonöt éves reakció lélekmérgező irredentizmusával”, és az irredenta emlékművek előtt követelték a baráti viszonyt a demokratikus szomszéd államokkal. A tüntetést követően a baloldali ifjak megkoszorúzták a ma oly sok vitát kiváltó szovjet hősi emlékművet,¹¹¹ amelynek ünnepélyes felavatására – a Vigadó téri és a Gellért téri emlékművekkel egy napon – 1945. május elsején került sor, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök, Malinovszkij marsall és hatalmas tömeg jelenlétében.¹¹² Ez a többszáz ezres tömeg¹¹³ több irányból vonult föl az Andrássy úton a Hősök térére, hogy meghallgassa a miniszterelnök mellett a kommunista Rákosi Mátyás, a

108 Újra lesz Körönd és Oktogon. *Népszava* 1945. febr. 21. 3.

109 Hírek. Utcaelnevezések. *Népszava* 1945. ápr. 19. 4.

110 Magyar Nemzet 1945. máj. 2. 2.

111 Tüntetés az irredenta szobrok előtt. *Kossuth Népe* 1945. máj. 8. 6.

112 Magyar Nemzet 1945. máj. 3. 3.

113 Losonczy Géza a központi kommunista napilapban egyenesen félmillió felvonulásról írt. *Szabad Nép* 1945. máj. 3. 1.

szociáldemokrata Szakasits Árpád és a szakszervezetek nevében szónokló, amúgy kommunista Kossa István beszédeit.¹¹⁴ A szociáldemokraták budapesti titkára nyilatkozatából tudjuk, hogy a fiatalok élőképekkel készültek, amelyek között szerepelt a tüzes trónon ülő Dózsa is. Ez is mutatja, hogy a felvonulók számára Dózsa a történelmi példaképek közé tartozott.¹¹⁵

A hatalmas baloldali tömeg egy részének akciójaként döntötték le Werbőczy szobrát 1945. május elsején. A márványszobor nyakába kötelet kötöttek, majd lehúzták talapzatáról, hogy az alak fejvel a földbe fúródott. A ledöntött szobor talapzatára feliratos táblát tettek: „Dózsa György emlékére”. (Egy visszaemlékező egész kis verszetről tudott: „Ugye mostan lóg az orrod / Meghozták a földreformot.”)¹¹⁶ Az esetről készült fényképeken beazonosítható a Magyar Kommunista Párt IV. kerületi titkára mint a szobordöntő akció egyik aktív levezényelője,¹¹⁷ és abban is sok igazság van, amit Póto János ír az 1945-ös hasonló események politikai háttéréről: „A baloldali pártok ekkor még szovjet segítséggel sem voltak olyan erősek, hogy demokratikus úton ériék el a nekik nem tetsző művek eltávolítását, ezért az utcára küldött embereik egyszerűen ledöntötték és összetörték őket. A kommunista vezetésű rendőrség pedig »természetesen« sohasem találta meg a tetteseket.” Ezek az akciók valóban tekinthetők erőfitogtatásnak és fenyegető üzenetnek a régi rend és az egyház képviselői számára,¹¹⁸ Werbőczy esetében azonban nem kizárólag kommunista háttérű, és főleg nem szovjet ösztönzésű múltátértelmezésről volt szó.

Dózsa György alakja régtől fogva fontos történelmi előkép volt a baloldal számára. A Dózsa szellemét megidéző Petőfi vagy a „népért síró bús, bocskoros nemes” Ady egyaránt pozitív példaként hivatkoztak rá. A magát 1907-ben egyenesen Dózsa unokájának deklaráló Ady saját kora úri politikusait Werbőczy mai utódaiként ábrázolta egy 1914-es versében, amit annak a polgári radikális Szende Pálnak ajánlott, aki még 1907-ben a *Huszedik Század* hasábjain heves támadást intézett Werbőczy ellen, kiemelve magánemberi gyengeségeit és politikusi hibáit.¹¹⁹ A Dózsa-jelkép Szabó Dezső révén további jelentéstartalmakkal gazdagodott. Az 1923-ban megjelent, *A magyar paraszt* című esszéjében Szabó a maga sajátos ideológiáját kötötte össze a Dózsa-felkeléssel. A más szempontból is kulcsfontosságú írás (ebben nevezte görénykurzusnak az ellenforradalmi rendszert) abból a tételből indul ki, hogy „a magyar paraszt = a magyarság, a magyar faj”, szemben a számos idegen elemet magába olvasztó nemességgel. Szabó a történelmi figura alakját pedig összekötötte a „magyar faj” lényegével, azt állítva, hogy „Dózsa György felkelése napjainkig a magyarság legmélyebb, legegységesebb és célú életnyil-

114 Népszava 1945. máj. 3. 1.

115 Népszava 1945. ápr. 29. 5.

116 Idézi: Póto J.: i. m. (23. jz.) 58–59.

117 Uo. 58.

118 Póto János: Rendszerváltások és emlékművek. Budapesti Negyed 9. évf. 2–3. sz. (2001. nyár–ősz) 230.

119 Szende Pál: Werbőczy. 2. kiad. Prager, Wien–Leipzig, 1933.

vánulása volt. [...] Dózsa György halála, még ha a szenvedésének módja legenda is, a magyarság tragédiájának egyetemes, egyetlenül kifejező szimbóluma.”¹²⁰

Szabó gondolatai ebben a tekintetben is nagy hatást gyakoroltak. Féja Géza például húsz évvel később arról értekezett, hevesen bírálva Prohászka Lajos *Vándor és bujdosó* című szellemtörténeti munkáját, hogy a laikus vallásosság és a huszitizmus, mint a protestantizmus előképei, „Budai Nagy Antal és Dózsa György történelmi vállalkozásában a magyar tömegek emberi és nemzeti manifesztációjává nőttek”.¹²¹ A történelmi problémát aktualizálva kijelentette: „Dózsa György vállalkozásának voltak nemzeti és népi forradalmi célkitűzései. Nemzeti gondolatát úgy foglalhatjuk össze, hogy »Magyarország a magyaroké«.” A népi jellegű, demokratikus nemzetfelfogás kialakulását azonban megtörte a parasztfelkelés leverése: „Az Aranybullát a szélesebb közönség nevében kényszerítették ki a köznemesek; a magyar közösségi gondolat Budai Nagy Antal és Dózsa célkitűzéseiben még átfogóbb lett. Dózsa vállalkozása azonban vérbe fült, s Verbőczy megteremtette a rendi öncélúságot.”¹²²

Veres Péter is amellet érvelt, hogy a nemzetet a néppel azonosnak kell tekinteni. Történelmi érvelése szerint Árpád szabad magyarjaiból büntetésből lett földhözragadt jobbágy, mert „nem akarták elfogadni az idegen hűbéri rendszert, az idegen urakat és az idegen tulajdonjogi fogalmakat”. A törzsökös magyar parasztság és az idegen urak szembeállítását a 19–20. századból vett példákban is jelentkezett: „Büntetéseket különben mi már azóta is kaptunk. Nemcsak Zsigmondtól, nemcsak Werbőczytól, nemcsak Habsburg Lipóttól, hanem a Tisza-uraktól, sőt Bethlen Istvántól is. A Tiszák Kossuthhoz és a 48-hoz való konok hűségünket azzal büntették, hogy nem adtak utat, vasutat, iskolát és választójogot, ellenben ránszabadították az élelmes idegeneket, a zsidó polgárokat és a germán hivatalnokokat. Emez pedig 1918-ért lekötötte kezünket-lábunkat, elvette még a Tiszáktól örökölt kevéske szabadságunkat is, ráadásul pedig kartelleket, monopóliumokat és lerázhatatlan, hazug, szolgálalkú és tudatlan politikusokat rakott a nyakunkba.” Veres végső követelésként az ország feletti népi uralmat fogalmazta meg: „mi ragaszkodunk hozzá, hogy nemcsak jött-magyarok, nemcsak lett-magyarok, hanem igazi történelmi magyarok vagyunk. Ez nem érdem, nem is hencsegünk vele, csak tény, csak adottság. A mai világban, az új nacionalizmus korában, a népi eszme korában joggal mondhatjuk, hogy nemcsak a nép a mienk, hanem az ország, a magyarok szállása is, mert hiszen *a magyarok mi vagyunk.*” (Kiemelés tőlem – B. I.) Az ország irányításának igényét azzal az érveléssel is alátámasztotta, hogy a parasztság vitte véghez az igazi honfoglalást, ti. a föld megművelésének örökös, fáradságos munkáját.¹²³

120 *Szabó Dezső*: A magyar paraszt. In: *Uő*: Az egész látóhatár. Tanulmányok. I. Magyar Élet, Bp., 1939. 258–284. Az idézetek helye: 259. és 272. Itt szeretnék ismét köszönetet mondani Papp István barátomnak a népi gondolkodók Dózsa-képével kapcsolatban nyújtott értékes segítségéért.

121 *Féja Géza*: Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebb időktől 1772-ig. 3. kiad. Magyar Élet, Bp., 1943. 10.

122 Uo. 30–31.

123 *Veres Péter*: Parasztsors, magyar sors. 3. kiad. Magyar Élet, Bp., 1944. 8–9.

Az a mód, ahogy a népiek újnacionalizmusa egyik fő történeti elődjének és példaképének állította be a Dózsa-felkelést, olykor a modernebb szemléletű történeti munkákra is támaszkodott. Itt persze nem elsősorban a szociáldemokratából lett nyilas történész, Málnási Ödön Werbőczy-ellenes írására¹²⁴ gondolhatunk, hanem a nagy példányszámban megjelent, valóban nagy hatású *Magyar történetre*, vagyis a „Hóman–Szekfü” vonatkozó részére. A Szekfü által írt rövid összegzés szerint „a politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme; a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, mikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva, az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait. A Dózsaék elleni véres bosszút ő örökítette meg századokra. Amit az 1514. évi törvény csak alkalmilag fejez ki, azt ő jogi éllel kifejti és ki is bővíti.”¹²⁵ Szekfünek a Dózsa-felkelésről írt gondolatait azután más szerzők is követték, így a kommunista Mód Aladár,¹²⁶ vagy Kovács Imre, akik teljesen a *Magyar történet* szerint foglalták össze a jobbágyok terheit. Kovács ezek után azt is kijelentette, hogy „hiába volt Werbőczy nagy tudós és nagy jogász: nem tudott saját osztályának érdekein felülemelkedve, az egész magyar nemzet érdekében dolgozni. Osztálygátlásai megakadályozták ebben.” Werbőczy ráadásul nem csupán a parasztság „röghöz kötésében” volt elmarasztalható, hanem közvetve egy össznemzeti katasztrófában is: „nem kétséges, hogyha a parasztság szabad fejlődését és polgáriadosását: negyedik renddé alakulását megengedik, akkor a 120 000 rákosi paraszt Mohácsnál sorakozik fel és a csata sorsa talán másként alakul. De másként alakult volna az ország sorsa is...”¹²⁷

Természetesen a tudományosság mai mércéjének megfelelő gondolatok is kikerültek a népiek tolla alól. Erdei Ferenc például arról értekezett, hogy a magyar társadalomfejlődés részben Werbőczy miatt lett annyira más, mint a nyugat-európai. Felfogása szerint ugyan már kezdetben jellemző volt Magyarországon, hogy a parasztság társadalomalatti csoportként élt, mert a nemesség szinte a szabadok teljességét átfogó, a nyugatinál sokkal szélesebb társadalmi réteggé alakult ki. Ez azonban megmaradt később is. „A nemesi vármegye és a Werbőczy-féle nemesi jog volt az a két tényező, amely intézményesítette a magyar jobbágyság társadalomalattiságát. Az egyik a nemesi önkormányzatban olyan önálló és föltétlen hatalmú nemesi szervezetet létesített, amely a jobbágyságot minden lépésben a maga társadalma alatt tartotta, a másik pedig a nemesi nemzet egész jogállását emelte elérhetetlenül magasra a jobbágyságé fölé.” Mindennek a társadalom merev kettéosztódásán túlmenően az a következménye is lett Erdei szerint, hogy a „túlfej-

124 *Málnási Ödön*: Werbőczy István és hármaskönyve. Klny. a *Szép Szó* „Mai magyarok régi magyarokról” c. könyvnapi kiadványából (szerk. Fejtő Ferenc). Cserépfalvi, Bp., 1936.

125 *Hóman Bálint–Szekfü Gyula*: Magyar történet. 2., bőv. kiad. III. Egyetemi Ny., Bp., [1935.] 434. Érdemes megjegyezni, hogy Werbőczy első életrajzírója, ifj. Palugyay Imre 1842-ben még kevésbé tulajdonította az általa is elítélt törvényt („örökre mocska törvénykönyvünknek”) Werbőczy vétkének, sokkal inkább az akkori nagyurak döntését látta benne. *Ifj. Palugyay Imre*: Werbőczy István’ rövid életrajza. Ivanics Zsigmond, Buda, 1842. 3–4.

126 *Mód Aladár*: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Bartsch Sándor, Bp., 1943. 19.

127 *Kovács Imre*: A néma forradalom. Cserépfalvi, Bp., 1937. 50–51.

lódott” nemesi rend magába olvasztotta azokat a csoportokat, melyek a polgári fejlődés elindítói lehettek volna.¹²⁸ Az 1945 után Veres Péterrel, Kovács Imrével és Erdeivel azonos pártban, a Nemzeti Parasztpártban működő Bibó István tézisei a „parasztgyűlölő magyar kisnemes”-ről¹²⁹ szintén ide vezethetők vissza.

1945 tavaszán, a vesztes háborút követően, a parasztság földhöz juttatásának időszakában az „ezeréves szolgaságból felszabadult” parasztságra hivatkozó politikai pártok számára a Dózsa–Werbőczy ellentétpár látványosan tette világossá a régi és az új világ közötti különbséget. A Petőfi, Ady vagy Derkovits nyomán Dózsát a maga történeti előképének valló baloldal számára Werbőczy csakis a letűnt és félrellítandó történelmi erők jelképe lehetett.¹³⁰ A május elsejei felvonulók sem csak kommunisták voltak, és nem csupán a *Szabad Nép* fogadta elégtétellel a Werbőczy-szobor porba hullását. A kommunista pártlap szerint a tömeg Dózsának szolgáltatott igazságot,¹³¹ de a koalíciós háttérű *Szabadság* is hasonlóképp értékelte az eseményeket: „Budapest demokratikusan gondolkodó közönsége nem tűri, hogy terein az elnyomatás évszázadainak hazug emlékművei álljanak”.¹³² A szociáldemokrata *Népszava* jelezte, hogy a jövőbeli hasonló akcióknál a művek esztétikai értékétől függően a letűnt múlt emlékműveit „diribdarabra törjük” vagy pedig múzeumba visszük „a rokka és a rézbalta mellé”. A cikkíró mégis úgy gondolta, hogy a népnek „ne kelljen olyan szobrok, emlékművek mellett járnia, olyan utcákon közlekednie, amelyek az egykor uralkodó osztály bűnös, elfogult, vélt jogait minden eszközzel, tehát terrorral és gyilkossággal akarták megőrizni”.¹³³ A *Kossuth Népe* ugyan elítélte az erőszakos akciót, de mivel nem esztétikai, hanem politikai műveletnek tartotta, az emlékmű eltávolítását szintén egyfajta történelmi igazságtételnek érezte: „Werbőczy jelképe annak a gyilkos politikai rendszernek, amely a magyarok tízezreit tette földönfutókká. Május elsején nem csupán a szobor dőlt össze, hanem megsemmisült minden erőszak és jogfosztás, amely összefüggött a középkori magyar rendi uralom tövényhozójának nevével.”¹³⁴

A *Szabadság* egy másik írása is kifejezetten szembeállította Werbőczyt és Dózsát: „Ledőlt a szobor, megdőlt az úri Magyarország uralma. A mérközést mégsem nyerte meg Werbőczy: Dózsa a győztes! [...] Hosszú az idő, de mégis elérkezett. Elégtételt kapott a megcsalt, megkínzott, sokat szenvedett parasztság, de ez még mindig kevés, az igazi elégtétel még hátra van: Werbőczy úri törvényei helyett meg kell csinálni a nép törvényeit.”¹³⁵

128 *Erdei Ferenc*: A magyar paraszttársadalom. Franklin, Bp., 1942. 33–36.

129 *Bibó István*: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. [1948] In: *Uő*: Válogatott tanulmányok. Vál. Huszár Tibor. II. 1945–1949. Magvető, Bp., 1986. 574.

130 Egy tipikusan aktualizáló példa: Dózsát Szapolyai és Werbőczy tüzes trónon elégették, mert emberi jogokat követelt a jobbgáyságnak. *Kossuth Népe* 1945. máj. 13. 8.

131 Hírek. „Dózsa György emlékére”. *Szabad Nép* 1945. máj. 3. 3.

132 Ledőlt szobrok. *Szabadság* 1945. máj. 3. 4.

133 Werbőczy. *Népszava* 1945. máj. 4. 3.

134 „Ítélt a nép”. *Kossuth Népe* 1945. máj. 4. 5.

135 Idézi: *Sinkó Katalin*: A politika ritusai: emlékműállítás, szobordöntés. In: *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Szerk. György Péter–Turai Hedvig. Corvina, Bp., 1992. 67. Vö.: *Pótó J.*: Az emlékeztetés helyei i. m. (23. jz.) 58.

A kor baloldali történelemszemlélete Werbőczyt a „megbukott úri rend” jelképének látta, és alakját a népelnyomás időtlen szinonimájaként kárhoztatták.¹³⁶ Vele szemben, az ő szimbolikus alakjának szintén jelképi erejű ellenpólusaként pedig igyekeztek Dózsa emlékét magasztalni. Láttuk, már a szobordöntők is „Dózsa György emlékére” pusztították el Werbőczy emlékművét, és pár napra rá különböző pártok részéről is felmerült, hogy meg kell ünnepelni Dózsa emlékét. 1945. május 13-án délelőtt a baloldali ifjúsági szervezet, a MADISZ szervezett emlékünnepet „a magyar szegényparasztság nagy mártírjának” tiszteletére a ledöntött Werbőczy-szobor előtt,¹³⁷ majd a szociáldemokrata *Népszava* kezdeményezett gyűjtést olvasói között Ady és Dózsa szobrára: „Ódon talapatokon, szoboralakban, fővárosszerte hemzseg a múlt minden kísértete, következzenek végre most sorra a mi eszményeink!”¹³⁸

Nem meglepő módon különösen a Nemzeti Parasztpárt járt az élen a Dózsa-féle parasztfelkelés emlékének népszerűsítésében. Cegléden, az 1514-es események kiindulópontján 1945. május 13-án hatalmas Dózsa-ünnepséget szerveztek. Már a dekoráció is a baloldali, forradalmi történelemszemléletet követte, hiszen a több ezer résztvevő Budai Nagy Antal, Lőrinc pap, Táncsics, Petőfi, Ady, Szántó Kovács János és Áchim András portréival nézhetett szembe. A parasztpárti vezetők, Kovács Imre, Darvas József, Veres Péter és Erdei Ferenc beszédeiben pedig az aktuálpolitikai szempontok szerint eltorzított történelmi emlékek felidézése aktuális politikai üzenetekre adott lehetőséget.¹³⁹ (A korszak kétarcúságát mutatja, hogy ugyanekkor a kiscgazdákhöz közel álló *Magyar Nemzet* szakszerű és tárgyilagos történelmi összefoglalást jelentetett meg a Dózsa-forradalom társadalmi hátteréről.)¹⁴⁰

Werbőczy alakjának a legyőzött és nyomaiban is felszámolni kívánt régi rendszer, az úri rend jelképeként már a kommunista hatalomátvétel előtt pusztulnia kellett a közterekről. Lassanként máshonnan is eltávolították a Werbőczy-emlékeket: Szegeden a Pantheon szoborcsarnokából leszedték Margó Ede bronz emléktábláját, és eltávolították a budapesti Igazságügyi Palota előcsarnokában 1937-ben

136 Mindegy, hogy ki a modern Werbőczy, Gömbös vagy Szálasi – harsogott például a *Népszava* a földmunkás-szervezetek május 5-i országos kongresszusát beharangozó cikkében. *Takács József*: Dózsa népe megmozdult. *Népszava* 1945. máj. 4. 1.

137 Hírek. „Dózsa-ünnepség a Werbőczy-szobor előtt. *Szabad Nép* 1945. máj. 8. 6.

138 Állítsunk szobrot Adynak és Dózsa Györgynek. *Népszava* 1945. máj. 13. 5.

139 Erdei szerint: „Végtelenül keserves és rosszemlékű négy évszázadtól tudta volna talán megmenteni a magyarságot Dózsa győztes forradalma, a forradalmat azonban leverték s utána Mohács következett.” Veres pedig sajtóbeszámolóik szerint azt hangsúlyozta, hogy Leninnek, Sztálinnak és az orosz hadseregnek köszönhetjük, hogy ma szabadon beszélhetünk. Az ünnepségen egyébként az ifjú Vitézyi Iván egy Illyés-verset szavalt. *Magyar Nemzet* 1945. máj. 15. 2.; *Kossuth Népe* 1945. máj. 13. 8.; Dózsa-ünnepség Cegléden. *Új Szó* 1945. máj. 15. 4.; A ceglédi Dózsa-ünnep. *Kossuth Népe* 1945. máj. 15. 6.; Dózsa-emlékünnepegy Cegléden a munkás-paraszt egység jegyében. *Szabad Nép* 1945. máj. 15. 2.

140 *Mérei Gyula*: A Dózsa-forradalom társadalmi háttere. *Magyar Nemzet* 1945. máj. 13. 5.

felállított márvány Horvay-büszttöt is.¹⁴¹ Az a történelmi figura, aki a 19. századi nacionalizmus számára a rendi jogok és a jogtudomány jeles képviselőjének számított, az 1945 utáni hatalom számára mint egy meghaladott, elnyomó korszak reprezentánsa csak negatív szereplőként lehetett része a történelmi hivatkozásoknak.

IVÁN BERTÉNYI JR.
THERE STOOD FOR 37 YEARS
ISTVÁN WERBŐCZY'S STATUE IN BUDAPEST

The book “Tripartitum”, which was published in 1517 after the suppression of the revolt led by Dózsa, summarized the rights of the nobles and its writer, István Werbőczy became accordingly a well-known and popular figure among the Hungarian nobility.

Although the transformations in 1848 swept away the regime of estates, the authority of Werbőczy as a jurist survived.

Consequently it was not surprising that when the emperor Francis Joseph donated ten monuments to Budapest in 1897, the statue of Werbőczy was among them.

The study deals with the history of the monument's erection. The author aims to interpret the circumstances of the emperor's donation in the wider context of 19th century Hungarian nation-building and tries to explain the inclusion of scholars and artists among the ten Hungarian historical figures.

Regarding the problems by the erection of this monument, the rather complicate selection of the site is being dealt with beside the details of the artistic carrier of the sculptor Gyula Donáth.

The removal of the statue reveals further interesting facts; namely that it was a group of leftist demonstrators that brought down the monument standing on the Ferenciek tere on the 1st of May 1945.

The second part of the study demonstrates that while during the Communist regime in 1919 the statue of Werbőczy was only covered by a red cloth like practically all the other historical monuments, in 1945 it was not only the Communists who cast an evil eye on it. Referring and citing poets like Petőfi or Ady the new, peasantry-centered view of the nation that characterised the populist writers regarded Dózsa as a hero, consequently they promptly rejected the tradition of the bourgeois national idea considering it of noble origin thus casting a long shadow upon the historical memory of Werbőczy.

During the much debated turn of 1945 the lines of division between the ideas of the historical past and the concepts of the nascent new Hungary in the field of symbolic politics were partly relocated, partly intensified.

141 Ugyanakkor a Parlament egyik nem különösebben feltűnő helyén, a déli főhomlokzaton a balról az ötödik helyen lévő szobor, mely Werbőczyt Magyarország nádoraként ábrázolta, a kommunista korszakban is a helyén maradt. *Prohászka L.*: Szoborsorsok i. m. (59. jz.) 52. és *Uő*: Szoborhistoriák i. m. (59. jz.) 54.